

ศึกษาความเชื่อทางด้านโหราศาสตร์มีอิทธิพลต่อความคิดและการกระทำของคนในสังคมไทยทั้งในระดับราชสำนักและชาวบ้าน โดยศึกษาจากการตั้งหลักเมืองของกรุงเทพมหานครโกสินทร์

4) ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์

ความเชื่อไสยศาสตร์ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์และเวทมนตร์คาถา เครื่องรางของขลัง เวทมนต์คาถา พ่อมดหมอผี ความรู้เรื่องไสยศาสตร์ถ่ายทอดในรูปคำร่ายทางไสยศาสตร์ ในด้านการศึกษาวิจัย ความเชื่อดั้งเดิมเรื่องเกี่ยวกับไสยศาสตร์เป็นความเชื่อที่มีการศึกษามาก โดยเฉพาะงานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาและวรรณคดี เช่น บทความเรื่อง "About a Love Philter, Know to the Siamese as Nam Man Prai-Spirit Oil" ค.ศ. 1938 ของ F.H. Giles ศึกษาความเชื่อเรื่องอำนาจเวทมนตร์คาถาไสยศาสตร์จากการทำน้ำมันพราย บทความเรื่อง "ความเชื่อเรื่องผีสารเวทมนต์ของชาวนาไทยภาคเหนือ" พ.ศ. 2523 ของ นฤจร อิทธิจิระจรัส

งานศึกษาจากวรรณคดี เช่น ศึกษาในงานวิทยานิพนธ์เรื่องประเพณีและไสยเวทวิทยาในขุนช้างขุนแผน พ.ศ. 2519 ของ ประจักษ์ ประภาพิตยารักษ์ ศึกษาความเชื่อทางไสยศาสตร์ต่างๆ เช่น การใช้คาถาอาคมต่างๆ ฤกษ์ยามในการทำกร่างต่างๆ การบริกรรมเวทมนต์ การแปลงร่าง เป็นต้น วิทยานิพนธ์เรื่องไสยศาสตร์ในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2521 ของ เรไร สืบสุข ศึกษาอิทธิพลของความเชื่อทางไสยศาสตร์ของคนไทยต่อวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยพิจารณาความเชื่อไสยศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ ความเชื่อ ความฝันลงนิมิต เวทมนตร์ (การสะกด สะเดาะ แปลงกาย แก้ถึงเสน่ห์) วิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาเรื่องไสยศาสตร์ของคนไทยจากเอกสารสมัยอยุธยา พ.ศ. 2539 ของ จิตใจ อยู่สุทธี ศึกษาความเชื่อไสยศาสตร์ของคนไทยที่ปรากฏอยู่ในเอกสารสมัยอยุธยา เช่น เอกสารประเภทพงศาวดารและจดหมายเหตุ กฎหมายและวรรณกรรม สุรูป เนื้อหาเกี่ยวกับความเชื่อของคนไทยจากวรรณกรรมเป็นด้านต่างๆ ได้แก่ 1. ความเชื่อเรื่องโชคลาง 2. ความเชื่อเรื่องผีสารเทวดา 3. ความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถา 4. ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม 5. ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง

การศึกษความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ส่วนมากเป็นงานศึกษาในส่วนภาคกลางเหนือ และตะวันออกเหนือ ส่วนภาคใต้เนื้อหาและวิธีการศึกษาไม่แตกต่างกันนักแต่มีปริมาณไม่มาก เช่น ศึกษาเรื่อง ความเชื่อทางไสยศาสตร์ของชาวกัมพูชาได้ของ ขุนพันธุรักษ์ราชเดช ความเชื่อทางไสยศาสตร์ของชาวกัมพูชาได้ที่สำคัญ ได้แก่ ไสยศาสตร์เกี่ยวกับเมตตามหานิยม เช่น คาถา น้ำมัน

ปลูกเสกขี้ผึ้งสีปาก ปลูกเสกผ้ายันต์ต่างๆ เป็นต้น ไสยศาสตร์ที่เกี่ยวกับการอยู่ยงคงกระพันและเครื่องรางของขลัง การอยู่ยงคงกระพัน ได้แก่ มหาอุต และจิ้งจก เครื่องรางของขลัง ได้แก่ ตะกรุด พิสมร ผ้าประเจียด หมากเสก ชานหมาก เป็นต้น งานศึกษาเรื่องไสยศาสตร์ที่ปรากฏในวรรณกรรมภาคใต้ของ รัตนารักษ์ เวียงสุวรรณ พ.ศ. 2533 งานศึกษาเหล่านี้เป็นการให้อธิบายความรู้เรื่องไสยศาสตร์ประเภทต่างๆ งานศึกษาเรื่องความเชื่อในพิธีกรรมการเข้าทรงของชาวไทยเชื้อสายจีนในอำเภอหาดใหญ่ ของ สมบ เมฆอภิรักษ์ พ.ศ. 2537

นอกจากนี้งานศึกษานี้รวมถึงเรื่อง พิธีประกอบการสัก หมอสัก ลายสัก เช่น บทความเรื่อง Tattooing in Thai History ค.ศ. 1977 ของ B.J. Terwiel ในวารสาร Journal Article ศึกษาประเพณีการสักซึ่งมีพื้นฐานจากความเชื่อเรื่องวิญญาณ โดยการวิเคราะห์การสักในหมู่นักชกมวยในเมืองและชาวนา เนื่องจากความรู้สึกไม่ปลอดภัยในสังคมสมัยใหม่ บทความเรื่องการสักลายขาและการบ่งบอกลักษณะของชนเผ่าอ้ายลาวหรือไทยลาวในอีสานปริทัศน์ (อีสานคดี 2) พ.ศ. 2524 ของ จารุบุตร เวียงสุวรรณ รายงานวิจัยเรื่องลายสักไทยใหญ่ พ.ศ. 2538 ของ สายสม ธรรมธิ งานวิจัยเรื่องลายสักที่พบในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2530 ของสุลักษณ์ ศรีบุรี และ ทวีวงศ์ ศรีบุรี ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร การสำรวจ การสัมภาษณ์ สังเกตการณ์ร่วม ศึกษาถึงความเชื่อและความเป็นมา และวิธีการของการสักในประเทศไทย ความเชื่อในเรื่องการสักยังคงมีอยู่ต่อไปในสังคมไทย เพราะเป็นความเชื่อในเรื่องการอยู่ยงคงกระพัน การป้องกันอันตราย ความมีโชคลาภและผลทางเมตตามหานิยม

5) ความเชื่อด้านการแพทย์ การรักษาโรคแผนโบราณ

ความรู้ในเรื่องการรักษาพยาบาลบันทึกและถ่ายทอดในตำราแพทย์ทั้งของหลวงและของราษฎร เช่น ตำราครุรักษ์ ตำรายา เป็นต้น ความเชื่อดั้งเดิมมีอิทธิพลต่อการรักษาพยาบาล เช่น พิธีกรรมในการรักษาโรค การใช้วัตถุมงคล คาถา อานาจี ยาสมุนไพร ในการบำบัดโรค งานศึกษาเรื่องความเชื่อด้านการรักษาพยาบาล มีลักษณะการศึกษาเป็นการรวบรวมตำราแพทย์โบราณวิเคราะห์หาคิดความเชื่อทางศาสนาในการรักษาโรค ไม่ปรากฏงานศึกษาความรู้ทางด้านความเชื่อในการรักษาพยาบาลในลักษณะของพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงความเชื่อ งานศึกษาส่วนมากมาจากทางสาขามานุษยวิทยาและภาษาวรรณคดี รวมถึงงานวิทยานิพนธ์ทางด้านมานุษยวิทยาและทางด้านไทยศึกษาในส่วนภูมิภาค เช่น งานศึกษาความเชื่อจากตำราการรักษาโรค ในวิทยานิพนธ์เรื่อง ความเชื่อและพิธีกรรมผีฟ้า ของ นพวรรณ พุฒินันท์ พ.ศ. 2518 แนวคิดไทยเรื่อง

เจ็บไข้ได้ป่วย พ.ศ. 2535 ของโกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ วิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาด้านภาษาและคติความเชื่อในตำรายาแผนโบราณจากสมุดไทย ของจังหวัดสุพรรณบุรี นครปฐม และสมุทรสาคร ของ เอมกร ตริ์ชัน พ.ศ. 2528 นอกจากนี้มีงานศึกษาความสัมพันธ์ความเชื่อพิธีกรรมกับหน้าที่ในสังคม เช่น งานวิจัยเรื่อง พิธีกรรมและความเชื่อในการรักษาพยาบาลพื้นบ้านจังหวัดน่าน พ.ศ. 2529 ของ สุวรรรัตน์ ทรายศัน เรื่องระบบความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมกับการรักษาพยาบาลในด้านนา พ.ศ. 2532 ของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ วิทยานิพนธ์เรื่อง ผีเกาะ : ความเชื่อในการรักษาโรคผิวกะแปงและผีเกาะเข้า กรณีศึกษาหมู่บ้านไผ่ล้อม ตำบลหัวทุ่ง อำเภอคลอง จังหวัดแพร่ พ.ศ. 2537 ของ ศิริรัตน์ กทานิรกุล

งานศึกษาในภาคเหนือ ส่วนมากเป็นงานศึกษาความสัมพันธ์ความเชื่อพิธีกรรมกับหน้าที่ในสังคม เช่น เรื่องระบบความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมกับการรักษาพยาบาลในด้านนา พ.ศ. 2532 ของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ งานศึกษาเรื่อง ผีเกาะ : ความเชื่อในการรักษาโรคผิวกะแปงและผีเกาะเข้า กรณีศึกษาหมู่บ้านไผ่ล้อม ตำบลหัวทุ่ง อำเภอคลอง จังหวัดแพร่ พ.ศ. 2537 ของ ศิริรัตน์ กทานิรกุล

การศึกษาคติความเชื่อจากตำราการรักษาโรคในภาคกลาง เช่น การศึกษาด้านภาษาและคติความเชื่อในตำรายาแผนโบราณจากสมุดไทย ของจังหวัดสุพรรณบุรี นครปฐม และสมุทรสาคร พ.ศ. 2528 ความเชื่อในภาคตะวันตก เช่น "ไสยศาสตร์กับการรักษาโรคพื้นบ้านของชาวบางแก้ว พ.ศ. 2515 ของ ชำนาญ วงศ์วิภาท เรื่อง สภาพเศรษฐกิจ สังคม และการรักษาโรคโดยวิธีการเข้าทรง ในหมู่บ้านห้วยไก่ค้อ อำเภอชัยเกษม อำเภอบางสะพาน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พ.ศ. 2523 ของ บุญบา โชกช่วยชู

งานศึกษาความเชื่อในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น อีสาน ปัญหาหมอกลางบ้าน โหราจารย์พื้นเมือง พ.ศ. 2534 ของ จรัส พยัคฆราชศักดิ์ ความเชื่อในการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค พ.ศ. 2536 ของ บุญเลิศ มรกต

6) ความเชื่อในพิธีกรรมต่างๆ เช่น วาระสำคัญของชีวิต (Rite of Passage) การทำมาหากิน ความเชื่อเรื่องอาหาร การบริโภค พิธี-ผัก ธนตรีสิงเป

งานศึกษารวบรวมความรู้วิธีการปฏิบัติ ขั้นตอนในการทำพิธีกรรมต่างๆ ให้ถูกต้องตามแบบแผน และศึกษาความเชื่อซึ่งเป็นพื้นฐานของแบบแผนการดำเนินชีวิต เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับการเกิด การตาย การบริโภคอาหาร คนตรี เช่น งานศึกษาเกี่ยวกับวาระการเกิด เช่น ประเพณี

เนื่องในการเกิดและการเลี้ยงดู พ.ศ. 2492 ของ พระยาอนุมานราชชน วิทยานิพนธ์เรื่องวัฒนธรรม การเกิดและการบิณฑาทนโดยหมอด้าย ของ จินดา มาไข่ งานศึกษาเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับ อาหารและการบริโภค เช่น วิทยานิพนธ์เรื่อง วัฒนธรรมการบริโภคอาหารของชาวอีสาน พ.ศ. 2533 ของ ทวน บุทธพงษ์ งานศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับการทำมาหากิน เช่น วิทยานิพนธ์เรื่องวิถีชีวิตกับการทำขนมจีนชาวบ้านประโคน พ.ศ. 2530 ของ ดวงจันทร์ ชันสุวรรณ งานศึกษาส่วน มากศึกษาให้รายละเอียดเรื่องวิถีชีวิตของชุมชน

7) ความเชื่อเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย ชัยภูมิของบ้าน หมู่บ้าน เมือง การปลูกเรือน แผนผังการจัดพื้นที่ ความเชื่อเรื่องชื่อ ตำบล หมู่บ้าน

คติความเชื่อดั้งเดิมมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมความเป็นอยู่ในการเลือกสถานที่ รูปแบบ ที่อยู่อาศัย การตั้งชื่อชุมชนที่อยู่อาศัย เช่น งานศึกษาเรื่อง ประเพณีการปลูกเรือน พ.ศ. 2489 ของ พระยาอนุมานราชชน งานวิจัยเรื่อง The Spirit Cults and Supersition in Thai Habitation : A Case Study in Northern Region ค.ศ. 1987 ของ Santi Chantavilasvong งานศึกษาเรื่องโลก สมมติราช พ.ศ. 2523 ของ ผดุง รุ่งเรืองศรี เรื่องชนชาติใด สถาปัตยกรรมและขนบธรรมเนียม ประเพณีใดในสิบสองพันนา พ.ศ. 2537 ของ จู เหลียงเหวิน แปลโดย งามพรรณ เวชชาชีวะ งานศึกษาเรื่อง เรือนล้านนาไทยและประเพณีการปลูกเรือน ของ อนุวิทย์ เจริญศุภกุล และวิวัฒน์ เจริญพันธ์ พ.ศ. 2526 วิทยานิพนธ์เรื่อง คติการปลูกเรือนผู้ไทย อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ พ.ศ. 2531 ของ ไพโรจน์ เพชรสังหาร วิทยานิพนธ์เรื่อง วัฒนธรรมภาษาชื่อหมู่บ้านในจังหวัด มหาสารคาม ของ วิมลเจติยา ช่วยชูวงศ์ พ.ศ. 2532

1.2 ความเชื่ออื่นๆ ในที่นี้หมายถึงงานศึกษาความคืดความเชื่ออื่นๆ ที่ไม่ใช่ความเชื่อ ดั้งเดิมและศาสนาซึ่งเป็นหัวข้อที่แยกศึกษาไว้แล้วนั้น งานศึกษาส่วนมากเป็นการศึกษาทางด้าน ความคิดและจิตสำนึก ซึ่งเป็นประเด็นเนื้อหาและแนวทางการศึกษาที่เริ่มมีการศึกษาในทศวรรษ 2520 ในกระแสของการให้ความสำคัญกับการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแบบชีวิตวัฒนธรรม เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณของชุมชนของสังคม ความเชื่อหรืออุดมการณ์ทางการเมือง ซึ่ง มี งานศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์อยู่จำนวนหนึ่ง เช่น งานศึกษาเรื่องเกี่ยวกับอุดมการณ์วิญญาณซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการรวมตัวเป็นชุมชนบ้าน เมือง รัฐ เช่น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ของ

ธิดา สารระชา พ.ศ. 2529 วิทยานิพนธ์เรื่องคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติศาสตร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2325-2458 พ.ศ. 2535 ของ สมศรี ชัยวนิชยา งานศึกษาเกี่ยวกับความกิดซึ่งพลังเบื้องหลังการกระทำต่างๆ เช่น วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงสำนักทางประวัติศาสตร์ พ.ศ. 2532 ของ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ งานศึกษาเรื่อง *The other within : Ethnography and travel literature from Bangkok metropolis to its periphery in the late nineteenth century Siam* ค.ศ.1993 วิทยานิพนธ์เรื่องตำนานในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. 2437-2476 พ.ศ. 2536 เป็นต้น

2. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านศาสนา

ภายใต้กรอบความคิดที่ชนชั้นผู้ปกครองให้ความสำคัญกับความรู้เชิงประสบการณ์ และการอธิบายความรู้อย่างเป็นเหตุเป็นผลนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ความรู้เกี่ยวกับศาสนานั้นได้รับการปรับให้ดูเป็นเรื่องที่มีเหตุมีผล ศาสนาพุทธและพราหมณ์ยังได้รับความสนใจ เมื่อประวัติศาสตร์ศาสนาแสดงให้เห็นว่าศาสนาพุทธเป็นจารีตประเพณีที่อธิบายถึงความเป็นมาของสยามและวัฒนธรรมสยาม ความรู้เรื่องศาสนาได้รับการสืบค้นและอธิบายเพื่อแสดงถึงความเป็นชาติวิไลซ์และความเจริญก้าวหน้าของชาติ เพื่อปกป้องสยามจากการคุกคามจากชาวตะวันตกในสมัยจักรวรรดินิยมที่คุกคามวัฒนธรรมท้องถิ่นว่าล้าหลัง โดยการอธิบายว่าไทยรับอิทธิพลจากจากอินเดีย และวัฒนธรรมอินเดียเป็นบ่อเกิดของขนบธรรมเนียมทั้งทางด้านการปกครองและสังคมของสยาม งานเขียนศาสนาตามแนวจารีตเดิมเปลี่ยนมาเป็นเรื่องของความเป็นมาของศาสนามากขึ้น ดังปรากฏงานเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เช่น งานนิพนธ์เกี่ยวกับศาสนา พุทธประวัติ เล่ม 1-8 พ.ศ.2449 พระปฐมสมโพธิกถา และ ประวัติศาสนา ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประวัติศาสตร์ศาสนา พ.ศ. 2451 ของ พระยาประจักษ์กรจักร ดำนานคณะสงฆ์ไทย พ.ศ.2457 ดำนานพระพุทธรเจดีย์ พ.ศ. 2469 ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานุภาพ งานเขียนในสิ่งพิมพ์ที่ชื่อวารสารของสยามสมาคม (Journal of the Siam Society) ซึ่งเป็นวารสารที่พิมพ์เผยแพร่งานศึกษาค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย ในสมัยต่อมาภายใต้นโยบายการสร้างชาติตามลัทธิชาตินิยมยกประเทศให้เป็นชาติอารยะ วัฒนธรรมสยามยังได้ถูกเน้นแสดงฐานะที่เป็นสากลของสยามด้วย เช่น งานเขียนของ หลวงวิจิตรวาทการ เรื่องศาสนาสากล และ ศาสนาเปรียบเทียบ ของ พระยาอนุมานราชธน เป็นต้น งานเขียนเหล่านี้มีอิทธิพลต่องานเขียนประวัติศาสตร์ในสมัยต่อมา

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ความรู้ในเรื่องท้องถิ่น และการศึกษาทางวิชาการทางสังคมศาสตร์โดยเฉพาะด้านมานุษยวิทยาและโบราณคดี มีผลให้ความรู้เรื่องความเชื่อคัมภีร์และศาสนาได้รับความสนใจศึกษาเพื่อทำความเข้าใจสังคมไทย และเห็นว่าวัฒนธรรมไทยมีรากฐานมาจากความเชื่อคัมภีร์ ศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ งานเขียนของกลุ่มนักวิชาการทางด้านมานุษยวิทยาชาติตะวันตกสายมานุษยวิทยาวัฒนธรรมที่เข้ามาศึกษาสังคมไทยในทศวรรษ 2500 ซึ่งให้ความสำคัญกับเรื่อง ศาสนา อาทิ แทมบายห์ (Stanley J Tambiah) บี.เจ.เทอร์วียต์ (B.J.Terwiel) เทกเตอร์ (R.B.Textor) งานในกลุ่มนี้เป็นงานศึกษารวมชาติของลัทธิความเชื่อและการปฏิบัติทางศาสนาซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ต่อเนื่องมาแต่อดีตและมุ่ง

ศึกษาไปที่ชุมชนเล็กๆ การศึกษานี้รวมถึงนักมานุษยวิทยาไทยซึ่งได้รับการศึกษาจากตะวันตกใน
ระยะต่อมา

นอกจากนี้ภายใต้การดำเนินนโยบายของรัฐให้ความสำคัญกับสถาบันชาติศาสนาและ
พระมหากษัตริย์ และการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาแห่งชาติ ความสนใจเพื่อเข้าใจถึงรากฐาน
ของสังคมไทย ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมในทศวรรษ 2500 ทำให้การศึกษาเพื่อทำ
ความเข้าใจสังคมไทยสนใจศึกษาพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาหลักของชาติและมีอิทธิพลต่อรูปแบบ
การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และวิถีชีวิตของคนในสังคม รวมถึงการศึกษาประวัติ
ศาสตร์ศาสนาอื่นในสังคมไทยด้วย ซึ่งแนวทางการศึกษาที่สัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคมนี้
ปรากฏชัดในการศึกษาในวงวิชาการ จนกระทั่งเริ่มมีการศึกษาศาสนาที่มองวัฒนธรรมแบบเคลื่อนไหว
เปลี่ยนแปลงตามบริบทของสังคม ความรู้จากงานศึกษาส่วนมากมาจากการศึกษาประวัติ
ศาสตร์ที่เน้นการศึกษาวัฒนธรรมในเชิงคุณค่า ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติและแสดงถึงวัฒน
ธรรมที่เก่าแก่ดั้งเดิม และการศึกษาที่เน้นความสัมพันธ์กับสังคมส่วนอื่นๆ ศาสนาพุทธเป็นรากฐาน
ทางวัฒนธรรมกำหนดลักษณะและบุคลิกภาพของสังคมไทยทั้งระดับรัฐและประชาชน มีผลต่อการ
เปลี่ยนแปลงและความเป็นไปในเหตุการณ์ในอดีต ส่วนงานศึกษาที่ศึกษาในลักษณะที่เน้น
ศึกษาวัฒนธรรมอย่างเคลื่อนไหวเพิ่งเกิดขึ้นและมีจำนวนไม่มากนัก

ประเด็นความรู้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านศาสนา

ประเด็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนา ราวพุทธศตวรรษที่ 6 เมื่อสยามรับ
พุทธศาสนา ผู้ปกครองจัดระบบศักราชได้ครอบพุทธศาสนา ศาสนาฮินดู เช่น เรื่องความเชื่อเรื่อง
จักรวาล ลัทธิเทวราช ความเชื่อดังกล่าวนี้อาจมีผลต่อการจัดรูปแบบการปกครอง เพื่อสถาปนาและ
ดำรงรักษาสถานภาพของอำนาจการปกครอง โดยผ่านรูปแบบของประเพณีพิธีกรรมในราชสำนัก
วรรณกรรม และศิลปะ เพื่อสร้างความชอบธรรมในการปกครองให้กับผู้ปกครองหรือรัฐ ความรู้
และงานศึกษาเรื่องพุทธศาสนาได้รับการให้ความสำคัญศึกษาและยังมีความสำคัญขึ้นเมื่อเป็นตัว
แทนของความรู้ในวัฒนธรรมเดิมในสังคมไทยที่อธิบายได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล

2.1 ที่มาของความเชื่อศาสนา (รากเหง้าของวัฒนธรรมไทย)

รัฐไทยเป็นรัฐที่นับถือพุทธศาสนา ซึ่งรับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดียดินแดนแห่ง
การเกิดพุทธศาสนา ผ่านมาทางอาณาจักรทวารวดีดินแดนของชนชาติมอญ งานประวัติศาสตร์ใน
ระยะแรกอธิบายถึงที่มาของพุทธศาสนาในอินเดีย การเผยแพร่ของพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณ

ภูมิในสมัยต่างๆ และพัฒนาการของศาสนาจากรูปแบบศิลปะในสมัยทวารวดี ลพบุรี ล้านนา สุโขทัย อยุธยา รัตนโกสินทร์ เช่น ประวัติพุทธศาสนา พ.ศ. 2451 ของ พระยาประจักษ์จักรจักร ศึกษาเรื่องราวลัทธิศาสนาต่างๆ ในสมัยก่อนพุทธกาล พุทธศาสนาในอินเดีย พุทธศาสนาไปประดิษฐานยังรามัญ พุกาม จีน สังกา ตำนานคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2457 และ ตำนานพุทธเจดีย์ พ.ศ. 2469 ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของพุทธเจดีย์และพุทธศาสนา จากอินเดียมาสู่ประเทศสยามสมัยทวารวดีจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ งานศึกษาเรื่องศาสนาเปรียบเทียบ” พระยาอนุมานราชธน อธิบายความเชื่อศาสนาต่างๆ ซึ่งเป็นศาสนาสากล งานเหล่านี้มีอิทธิพลเป็นงานเขียนในช่วงปลายทศวรรษ 2490 และ 2500 ในสมัยต่อมา เช่น งานเขียนของแสง มนวิฑูร เสถียร คุภโยธิน เสถียร โพธิ์นันทะ สิริวัฒน์ คำวันสา เป็นต้น รวมถึงงานเขียนประวัติศาสตร์ศาสนาที่ศึกษาทางด้านพุทธปรัชญา ในงานเขียนของ สมักร บุรวาส เขียนพัฒนาการแห่งพุทธปรัชญา พ.ศ. 2498 ศึกษาประวัติศาสตร์และปรัชญาพุทธนิกายต่างๆ

นอกจากประวัติศาสตร์ในภาพใหญ่ทั้งหมดแล้ว งานศึกษาประวัติศาสตร์ศาสนาแบ่งเป็นสมัยๆ เช่น พุทธศาสนาในล้านนาไทย พ.ศ. 2521 ของ แสง มนวิฑูร ศึกษาการเผยแผ่พุทธศาสนาเข้าสู่ล้านนาไทยทั้งนิกายเถรวาทและมหายาน ใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี เอกสารกัมมัตร์ต่างๆ โดยย้อนศึกษาความเชื่อดั้งเดิมของล้านนาเรื่อง “ผี” ก่อนที่พุทธศาสนาจะเข้ามาสู่ประเทศไทย เพื่อเข้าใจคติพุทธศาสนาในล้านนาและความกลืนกลายขยายตัวเมื่อรับศาสนาและความเชื่อใหม่ เช่น วิทยานิพนธ์เรื่องประวัติพุทธศาสนาในล้านนาไทยตั้งแต่ พ.ศ. 1912 ถึง พ.ศ. 2101 ของ ปริญญา กายสิทธิ์ พ.ศ. 2527 ศึกษาบทบาทของพุทธศาสนาในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม รวมถึงเรื่ององค์กรสถาบันสงฆ์

2.2 อิทธิพลความเชื่อศาสนากับการจัดระเบียบในสังคมไทย

ความเชื่อในพุทธศาสนาเมื่อความสัมพันธ์กับโครงสร้างของสังคมในส่วนต่างๆ ทั้งทางด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและภูมิปัญญา พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการจัดระเบียบสังคม มีส่วนในการกำหนดลักษณะของไทยเป็นร เกษนของชนบทประเทศไทยในด้านต่างๆ เช่น ความเชื่อว่าด้วยโลกและสังคม กำเนิดและที่มาแห่งอำนาจของผู้ปกครอง ความเชื่อต่อการจัดรูปแบบการปกครอง และความเชื่อในสถาบันสงฆ์

งานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาเน้นการศึกษา ในประเด็นของความเชื่อซึ่งเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมกำหนดลักษณะและบุคลิกภาพของสังคมไทย งานศึกษาประวัติศาสตร์ด้านศาสนา

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนา ศาสนาอันคู่กับกำเนิดของรัฐ อำนาจอรัฐและการดำเนินนโยบายรัฐ และพลังต่อการเปลี่ยนแปลงและความเป็นไปในเหตุการณ์ในอดีต โดยเฉพาะผู้ปกครองใช้พุทธศาสนาเพื่อแสดงสิทธิธรรมทางการเมืองการปกครองของสถาบันกษัตริย์ ในกำเนิดและฐานะของพระมหากษัตริย์ตามทฤษฎีของพุทธศาสนา ดังปรากฏในงานเขียนประวัติแบบจารีตเดิม คือ พงศาวดาร และงานเขียนประวัติศาสตร์แบบใหม่ เป็นต้นมา เช่น งานศึกษา *Popular buddhism in Northeast Thailand* ของ วิลเลียม เคลาสเนอร์ (W.J. Klausner) ค.ศ. 1964 เรื่อง *Monks and Magic: An Analysis of Religious in Central* ของ เทอร์วิล (B.J Terwiel) พ.ศ. 2514 เป็นงานศึกษาเรื่องความเชื่อพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตจากพิธีกรรมต่างๆ

งานศึกษาตามแนวทางที่มีลักษณะของประวัติศาสตร์ทางการเมือง ใช้ข้อมูลการศึกษาจากเอกสารต่าง เช่น กฎหมาย พงศาวดาร เช่น เรื่อง *Siam state ceremonies* ค.ศ.1931 และ *Ancient Siamese government and administration* ค.ศ. 1934 ของ กอริช เวลล์ ศึกษาอิทธิพลศาสนาพุทธและพราหมณ์ต่อการปกครองระบอบกษัตริย์ ซึ่งปรากฏในพระราชพิธีในราชสำนักต่างๆ โครงการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ของ จิตร ภูมิศักดิ์ พ.ศ. 2508 บทความเรื่องลิลิตโครงการแข่งน้ำและพระราชพิธีอัญน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ในวารสารธรรมศาสตร์ ประจำเดือนกรกฎาคม-กันยายน พ.ศ. 2522 ของ สุเนตร ชุตินทรานนท์ ศึกษาบทบาทของความเชื่อในการปกครอง และ *The Rise of Ayuthaya* ของ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ศึกษาอิทธิพลจากความเชื่อเดิมและพุทธศาสนาต่อกำเนิดของอยุธยา วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเรื่อง *Cakravartin : the Ideology of Trtional Warfare in Siam and Burma ,1548-1605* ของ Subant Surintaranold ศึกษาอิทธิพลความเชื่อในเรื่องจักรวาลในพุทธศาสนากับความคิดทางการเมืองการปกครองของสยามและพม่า

งานศึกษาในท้องถิ่นในระยะแรกเป็นงานศึกษาท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ โดยนักมานุษยวิทยาและนักวิชาการในท้องถิ่น งานศึกษาเรื่องพุทธศาสนาในภาคเหนือ เช่น เรื่อง *ความเชื่อทางพุทธศาสนาที่อิทธิพลต่อวรรณกรรมล้านนา* พ.ศ. 2521 ของ ประลอง นิมนานหมื่นท์ ศึกษาประวัติความเป็นมาของพุทธศาสนาและอิทธิพลความเชื่อในพุทธศาสนาต่อชีวิตคนชาวล้านนาในด้านวรรณกรรม คือ 1. วรรณคดีพุทธประวัติและประวัติพุทธศาสนา 2. นิทานชาดก เรื่องบทบาทของพุทธศาสนาในวงวรรณกรรมล้านนา พ.ศ. 2525 ของ ฉัตรยุพา สวัสดิพงษ์ ศึกษาอิทธิพลของศาสนาต่อวงวรรณกรรม ว่า ความเชื่อทางศาสนาของไทย พุทธ

ศาสนามีอิทธิพลอย่างสูงต่อวิถีชีวิตของชาวลานนา ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมต่างๆและทางด้านการวรรณกรรมโดยเฉพาะวรรณกรรมพุทธศาสนาจำพวกที่เป็นตำนานหรืออธิบายขยายความพระไตรปิฎกหรือชาดก

งานศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เรื่อง Popular Buddhism in Northeast Thailand ของ วิลเลียม เคลาสเนอร์ (W.J. Klausner) ค.ศ. 1964 ต่อมาได้แปลเป็นภาษาไทยโดย สุทัศน์ ศิวลักษณ์ “สังคมวิทยาหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ.2511 ศึกษาศาสนาตามความเชื่อของชาวบ้านเน้นในเรื่องของบาปบุญ พระสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทนและผู้สั่งสอนศาสนานั้นมีบทบาทเป็นผู้นำชาวบ้าน และผู้ช่วยเหลือชาวบ้าน ตลอดจนเป็นผู้ปฏิบัติกิจทางศาสนา นอกจากนี้ชาวบ้านยังนำเอาพิธีของพราหมณ์และลัทธิผีผีสงเทวดาในศาสนาพุทธ เช่น การประพรมน้ำมนตร์ การใช้สายสิญจน์ การแห่บุญบังไฟ เป็นต้น งานศึกษาเรื่อง “Buddhist and the Spirit Cults in North-east Thailand” พ.ศ.2513 แทมบายห์ (S.J. Tambiah) เป็นงานทางด้านสังคมวิทยา ศึกษาหมู่บ้านในภาคกลาง ตะวันออกเฉียงเหนือ และเหนือของไทย โดยเลือกศึกษาหมู่บ้านพรวนเหมือนในจังหวัดหนองคายและอุดรธานี โดยศึกษาผ่านทางพิธีกรรมต่างๆของชาวบ้าน เช่น การทำบุญ การทำขวัญ ประเพณีต่างๆ พุทธศาสนาของชาวบ้านมีความสัมพันธ์กับลัทธิความเชื่อและมีบทบาทต่อสังคมอีสาน

งานศึกษาในภาคกลาง เรื่อง “ Monks and Magic: An Analysis of Religious in Central” ของ B.J Terwiel พ.ศ. 2514 เป็นงานศึกษาเรื่องความเชื่อพุทธศาสนาและความเชื่อไสยศาสตร์ต่อวิถีชีวิตจากพิธีกรรมต่างๆ โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญ งานศึกษาเรื่อง ศาสนาชาวบ้านในอยุธยา พ.ศ. 2524 ของ พัทยา รักตะประจิต ศาสนาชาวบ้านมีทั้งที่มาจากศาสนาพุทธ ไสยศาสตร์ และศาสนาฮินดู ซึ่งเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของชาวบ้านตั้งแต่เกิดจนตาย ในพิธีกรรมต่างๆ เช่น การเกิด การตาย การบวช การแต่งงาน พิธีกรรมในเทศกาลต่างๆ เช่น การทำบุญประจำปีหมู่บ้าน พิธีกรรมเกี่ยวกับครัวเรือน พิธีกรรมเกี่ยวกับอาชีพ งานวิจัยเรื่อง ศาสนาและความเชื่อของชาวกรุงเทพมหานคร พ.ศ.2525 ของ สัณญา สัณญาวิวัฒน์ และปราณี ฐิติวัฒนา ศึกษาการนับถือศาสนา การปฏิบัติศาสนกิจและความเชื่อของชาวกรุงเทพมหานคร งานศึกษาเรื่อง คติความเชื่อและพิธีกรรมของคนไทยในจังหวัดนครปฐม พ.ศ.2522 ของ นัศรุลมัลย์ กบิลสิงห์ ศึกษาและแบ่งความเชื่อออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. ความเชื่อดั้งเดิม ได้แก่ ความเชื่อเรื่องวิญญาณนิยม เช่น เรื่องเจ้าที่ซึ่งคนจีนในจังหวัดนครปฐมนิยมไหว้เจ้าที่ศาลพระภูมิ

2. พุทธศาสนา เป็นความเชื่อซึ่งปฏิบัติตามประเพณีโดยขาดความเข้าใจแก่นแท้ของพุทธศาสนา

3. ศาสนาแบบจีน เช่น พิกเก็นเจเคือนกั พิศาสารจีน ไหว้เจ้า เทศกาล เซงม้ง

งานศึกษาพุทธศาสนาภาคใต้ งานวิจัยเรื่องพุทธศาสนาแถบลุ่มทะเลสงขลาฝั่งตะวันออกสมัยกรุงศรีอยุธยา ของ สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ศึกษาลักษณะทั่วไปของการนับถือพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออก การจัดการองค์กรทางศาสนา คือ การจัดการปกครองคณะสงฆ์และบทบาทของสถาบันสงฆ์ในสมัยนั้นๆ อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อวัฒนธรรมด้านอื่นๆ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออก บริเวณ อำเภอระโนด อำเภอสทิงพระในปัจจุบัน ซึ่งมีความเจริญมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 จากการติดต่อกับจีนและอินเดียทางการค้า ทำให้ศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธเผยแพร่เข้าสู่ดินแดนแถบนี้ตามลำดับ ศาสนาพุทธแบบมหายานเข้ามาในบริเวณนี้และคงมั่นในราวพุทธศตวรรษที่ 10 ส่วนพุทธศาสนาแบบลังกาเข้ามาเมื่อพุทธศตวรรษที่ 17 ราวปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ในบริเวณเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง ความเชื่อทางศาสนาเป็นความเชื่อที่ผสมผสานทั้งพุทธมหายาน ลัทธิพราหมณ์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน งานศึกษาเรื่องพิธีกรรมต่างๆในนครศรีธรรมราชที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ พ.ศ. 2522 ของ สุวิทย์ ทองศรีเกตุ ศึกษาเกี่ยวกับพิธีกรรมต่างๆ ในจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ นอกจากนั้นได้กล่าวถึงลักษณะเด่นของพิธีกรรมซึ่งเป็นการผสมผสานของลัทธิผีสามทวด ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ เช่น พิธีกรรมเกี่ยวกับชุมชน พิธีสวดภาณยักษ์เพื่อไล่แม่มด พิธีดื่มน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พิธีเตรียมปวาย พิธีแรกนาขวัญ พิธีงานเดือนสิบ พิธีสงกรานต์ พิธีชักพระ พิธีขอฝน พิธีแห่ผ้าขึ้นพระราชู พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ได้แก่ พิธีฝังรอก พิธีขึ้นเปล พิธีเชิญแม่จ้อ พิธีทำขวัญเด็ก และพิธีทำขวัญนาถ พิธีมกกล่อ้ม เช่น สะเคะเหรอะห์ ตั้งศาลพระภูมิ การทำขวัญเรือ

2.3 ความเชื่อดิพุทธศาสนา

คติความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นคติที่อยู่เบื้องหลังรูปแบบทางศิลปกรรม ในงานเขียนทางด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ และ อุดมการณ์ทางพุทธศาสนามีบทบาทต่อการที่ผู้นำท้องถิ่น ใช้เป็นพลังของการรวมตัวเพื่อต่อต้านอำนาจการปกครองของรัฐซึ่งสร้างความลำบากให้กับประชาชน ปรากฏในกฎหมายในภูมิภาคต่างๆทั้งภาคกลางในเขตซึ่งอยู่ในศูนย์อำนาจการปกครองของราชธานีโดยตรงและในบางภูมิภาคซึ่งเป็นเขตปกครองในหัวเมืองที่เจ้าเมืองมีอำนาจปกครองตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ กฎไพร่สมัยอยุธยา กฎไพร่สมัยรัตนโกสินทร์ มี

งานศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ในเรื่องนี้ในทศวรรษ 2520 ค่อนข้างมาก เช่น งานศึกษาคติความเชื่อในทางศิลปในงานประวัติศาสตร์ศิลป์ เช่น งานวิจัยเรื่อง การศึกษาเรื่องตำนานพระพุทธบาทและพระธาตุ พ.ศ. 2523 ของ มณวิภา เจียจันทร์พงษ์ วิทยานิพนธ์เรื่อง คติความเชื่อเรื่องช้างในพุทธศาสนาจากหลักฐานศิลปะโบราณวัตถุแบบทวารวดี พ.ศ. 2524 ของ สมชาติ มณีโชติ

งานศึกษาคติความเชื่อทางศาสนาเกี่ยวกับอุดมการณ์ผู้มีบุญ อุดมการณ์ทางพุทธศาสนา มีบทบาทต่อการที่ผู้นำท้องถิ่นใช้เป็นพลังของการรวมตัวเพื่อต่อต้านอำนาจการปกครองของรัฐซึ่งสร้างความลำบากให้กับประชาชน ปรากฏในกบฏชาวนาในภูมิภาคต่างๆทั้งภาคกลางในเขตซึ่งอยู่ในศูนย์อำนาจการปกครองของราชธานีโดยตรง และในส่วนภูมิภาคซึ่งเป็นเขตปกครองในหัวเมืองที่เจ้าเมืองมีอำนาจปกครอง ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ กบฏไพร่สมัยอยุธยา กบฏไพร่สมัยรัตนโกสินทร์ งานศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์มีการศึกษาในเรื่องนี้ค่อนข้างมากในทศวรรษ 2520 อธิธิ โยโนโอะ "A Note on Buddhistic Millenarian Revolts in Northeastern Siam" (กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน) พ.ศ.2518 เป็นงานศึกษาชิ้นแรกที่ทำให้ความสำคัญกับการอธิบายสาเหตุในการกบฏจากความเชื่อ ศึกษาถึงสาเหตุการกบฏชาวนาจากความเชื่อเรื่องผู้มีบุญและสภาพแวดล้อมทางสังคม เน้นปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม อธิบายพฤติกรรมกระบวนการต่อต้านของชาวนาด้วยความเชื่อเรื่องผู้มีบุญและสภาพแวดล้อมทางสังคม การเมืองในช่วงเวลานั้น แนวคิดความเชื่อเรื่องผู้มีบุญ การแสวงหายุคพระศรีอารย์ของชาวอีสานได้ถูกนำมาใช้ในการชักจูงชาวนาภาคอีสานในการเข้าร่วมการกบฏ เป็นลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นอีสาน เมื่อเงื่อนไขทางเศรษฐกิจเกิดภาวะยากแค้น รัฐละเลยและทุจริตราชนิกร

แนวคิดดังกล่าวปรากฏในงานศึกษาต่อมา เช่น บทความเรื่องกบฏไพร่สมัยอยุธยากับแนวคิดผู้มีบุญพระศรีอารย์-พระมาลัย ของ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ พ.ศ. 2524 และ วารุณี โอสธารมย์ และอัญชลี สุสายันต์ และเรื่องจากอุดมการณ์พระศรีอารย์ถึงขบถผู้มีบุญภาคอีสาน พ.ศ. 2525 ของ สุนทรี อาสะไวย์

งานของ ชาลส์ คายส์ (Charles F. Keyes) นักมานุษยวิทยา กลุ่มนักวิชาการสังคม มหาวิทยาลัยคอร์เนล วิเคราะห์สังคมไทยว่ามีลักษณะพิเศษทางสังคมและวัฒนธรรม โดยให้ความสำคัญกับปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม เน้นการศึกษาศาสนาพุทธและลักษณะจิตใจโดยใช้กระบวนการทางประวัติศาสตร์และมองความสัมพันธ์ของหน้าที่ต่างๆของหน่วยในโครงสร้างสังคม ที่ให้ความสำคัญต่อบทบาทของศูนย์กลางอำนาจรัฐและเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติและบทความเรื่องMillenialism , Theravada buddhism , and Thai society (ความเชื่อเรื่องพระ

ศรีอารยัถ์ทิเธรวาทและสังคมไทย) พ.ศ. 2520 และ *The power of merit (ผู้มีบุญ)* พ.ศ. 2516 ศึกษาและชี้ว่า ความเชื่อเรื่องผู้มีบุญและพระศรีอารยัถ์เป็นความเชื่อบนพื้นฐานแนวคิดพุทธศาสนาเถรวาทแบบชาวบ้าน

งานศึกษาให้ความสำคัญกับปัจจัยทางเศรษฐกิจ ในงาน *The 1901-1902, Holy man's rebellion* (กบฏผู้มีบุญ ค.ศ. 1909-1902) ของ จอห์น บี เมอร์คอก พ.ศ. 2517 และ “อุดมการณ์ของผู้มีบุญอีสาน” พ.ศ. 2527 ของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและประนุช ทรัพย์สาร ความเชื่อเป็นเพียงเครื่องมือในการก่อกบฏมากกว่าเป็นต้นเหตุในการกบฏ โดยหันมาให้ความสำคัญกับปัจจัยทางเศรษฐกิจและการเมือง

งานศึกษาเรื่อง *Ideological practical in peasant rebellions: Siam at the turn of the twentieth century* ของ Shigeharu Tanabe ค.ศ. 1984 ศึกษากรณีกบฏชาวนาในภาคเหนือและภาคอีสาน สาเหตุมาจากจิตสำนึกของชาวนาซึ่งแปรอุดมการณ์ในการต่อต้านมาสู่การสร้างจิตสำนึกของตนเอง เพื่อสร้างความชอบธรรมในการเป็นผู้นำทางวัฒนธรรม รวมกลุ่มทำการต่อต้านรัฐได้ ส่วน อานันท์ กาญจนพันธุ์ ใน ด้านนามิตินทางวัฒนธรรม เห็นว่า ขบวนการปลดปล่อยอุดมการณ์ปลดปล่อยในด้านนาเป็นความเชื่อดั้งเดิมก่อนที่สังคมด้านนาได้รับอิทธิพลศาสนา ความเชื่อในเรื่อง “วีรชนทางวัฒนธรรม หรือ ผีบรรพบุรุษ” ก็คือ ผู้ปลดปล่อย ทำหน้าที่เป็นผู้เชื่อมโลกของจิตใจกับโลกของวัตถุ หรือปลดปล่อยให้ผู้คนพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็น กบฏพระยาผไท ขบวนการของพระครูบาศรีวิชัยผู้เป็นต้นบุญ

2.4 ศาสนาอื่นๆในสังคมไทย

งานศึกษาศาสนาอื่นๆที่เข้ามาเผยแพร่ในสังคม ได้แก่ คริสต์ อิสลาม พราหมณ์ ฮินดู นั้นส่วนมากเป็นงานศึกษาประวัติขององค์กรทางศาสนา บทบาทของคณะสอนศาสนาในการเผยแพร่ศาสนา อิทธิพลของศาสนาและวิทยาการที่มีต่อสังคมไทย และการศึกษาในภาพใหญ่ของศาสนาหลายๆศาสนา เช่น ศาสนาเปรียบเทียบ ศาสนาสากล เช่น *History of Protestant Work in Thailand, 1828-1958* ค.ศ. 1958 ของ Kenneth E. Wells ศึกษาประวัติการเข้ามาและการดำเนินงานของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ วิทยานิพนธ์เรื่อง การขยายตัวขององค์กรคริสต์เคียนและผลที่มีต่อสังคมไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2321-2500 ของ กฤษณา รังสิยานนท์ พ.ศ. 2524 *The Religion of Islam* ของ อาห์หมัด เอ กัลวาช แปลโดย เกษม แสงวณิชย์ พ.ศ. 2507 อิสลามสมัยแรก

นิติ เทียวศรีวงศ์ พ.ศ. 2511 ประวัติและหลักธรรมศาสนาพราหมณ์และฮินดู โดยองค์การศาสนาพราหมณ์และฮินดู

2.5 สภาพการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงทางคติความเชื่อ

การเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อในสังคมสมัยใหม่ที่คำนึงถึงมิติของเวลา คือ เวลาที่เปลี่ยนไปสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป คติความเชื่อก็เปลี่ยนแปลง รูปแบบประเพณีก็เปลี่ยนแปลงไป ความเชื่อศาสนาเป็นความคิดที่อยู่เบื้องหลังพฤติกรรม ความรู้ในเรื่องความเชื่อเพิ่งได้รับการศึกษามาไม่นาน ความรู้ที่ได้ส่วนมากมาจากการศึกษาในท้องถิ่นและสาขาวิชาทางด้านมานุษยวิทยา คติชนวิทยา ความเชื่อที่ได้รับการศึกษาประเด็นความเชื่อดั้งเดิม (การนับถือผีสงเทวดา ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ฯ) ความเชื่อในศาสนาพุทธ เน้นเรื่องแหล่งที่มา บทบาทของศาสนาในด้านการเมืองการปกครองและสถาบันทางพุทธศาสนา อุดมการณ์ในการต่อต้านรัฐ ในความเชื่อด้านพุทธศาสนาเป็นประเด็นที่มีทำการศึกษาในสาขาวิชาประวัติศาสตร์อยู่มากกว่าในเรื่องอื่น งานศึกษาที่ผ่านมามีวัฒนธรรมไทยซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทยเช่น งานศึกษาของนิติ เทียวศรีวงศ์ เรื่อง “ลัทธิพิธีเจ้าแม่กวนอิม” เป็นบทความศึกษาความเชื่อใหม่ของชนชั้นกลางในเมือง เป็นปรากฏการณ์ที่ชนชั้นกลางในเมืองแสวงหาสิ่งที่ตอบสนองจิตวิญญาณในสังคมปัจจุบันซึ่งเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ความเชื่อในเจ้าแม่กวนอิมซึ่งเป็นลักษณะของการปรับความเชื่อศาสนาพุทธมหายานหรือดำนานจีนเป็นลักษณะความเชื่อในท้องถิ่นของสังคมไทย ความเชื่อที่สอดคล้องกับสภาพสังคมปัจจุบันซึ่งต่างจากสมัยเดิม ทำให้เจ้าแม่กวนอิมมีฐานะเป็นเทพีแห่งการค้าด้วย เพราะความสัมพันธ์เป็นไปอย่างใกล้ชิดและง่าย คิดต่อโดยใช้ร่างทรง “นาคาคติ อีสานลุ่มแม่น้ำโขง : ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย” ของ พิเชษฐ สายพันธ์ เป็นงานวิทยานิพนธ์ทางมานุษยวิทยา พ.ศ. 2539 ศึกษา ความเชื่อเรื่องนาคในสังคม ซึ่งถูกปรับเปลี่ยนไปตามกาลและเทศะที่ต่างกัน โดยศึกษาพิธีกรรมบูชาสัตว์คนาคาซึ่งเกิดขึ้นใน พ.ศ. 2500 เพื่อยืนยันถึงการดำรงสภาพอันชอบธรรมของกลุ่มสังคม คือ พระสงฆ์และคนจีนในฐานะผู้ดูแลรักษาพระธาตุพนม โดยการนำเอาคติความเชื่อเรื่องนาคที่มีมาแต่โบราณในลุ่มแม่น้ำโขงมาตีความ สร้างคำอธิบายใหม่ให้นาคเข้ามาอยู่ในบริบททางพุทธศาสนา ว่านาคเป็นผู้ปกป้องรักษาพระศาสนา มีสถานภาพของการเป็นผู้ปฏิบัติธรรม ซึ่งเป็นฐานะที่กำลังเปลี่ยนผ่านจากสัตว์เดรัจฉานไปสู่ผู้หลุดพ้นจากสังสารวัฏตามอุดมคติในพุทธศาสนา

ความเชื่อศาสนาเป็นความคิดที่อยู่เบื้องหลังพฤติกรรม ความเชื่อในศาสนาพุทธ เน้นเรื่องแหล่งที่มา บทบาทของศาสนาในด้านการเมืองการปกครองและสถาบันทางพุทธศาสนา อุดมการณ์ในการต่อต้านรัฐ ส่วนความเชื่อด้านพุทธศาสนาเป็นประเด็นที่มีการศึกษาในสาขาวิชาประวัติศาสตร์อยู่มากกว่าในเรื่องอื่น งานศึกษาที่ผ่านมามีวัฒนธรรมไทยซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทย

3. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านค่านิยม

ค่านิยมเป็นศัพท์ใหม่ที่บัญญัติขึ้นใช้แทนคำว่าภาษาอังกฤษ “value” การศึกษาทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ให้คำนิยามความหมาย “ค่านิยม” หมายถึง คุณค่าในสังคมที่ได้รับความนิยมและมีการปฏิบัติตามเพราะสอดคล้องหรือได้รับการสนับสนุนเป็นคุณค่าของสังคม²¹ หากพิจารณาหาความหมายนี้ในอดีตสังคมไทย พบว่ามีการใช้คำว่า “ค่าสังคม” หมายถึง สิ่งที่สังคมควรปรารถนา เพราะมีความเชื่อว่าสิ่งนั้นจะเป็นปัจจัยช่วยให้เกิดความสุขความเจริญ หรือก่อให้เกิดสวัสดิภาพแก่ส่วนรวม เช่น ความกล้าหาญ ความขยันหมั่นเพียร ความซื่อตรง ความปราศจากโรคภัย ความรู้การศึกษา ค่าของสังคมเป็นพลังอย่างหนึ่งที่ทำให้ประเพณีกระทำหน้าที่ให้ได้อย่างเต็มที่ ค่าสังคมมีลักษณะไม่ตายตัว เพราะคนต่างยุคต่างสมัยมีความรู้สึกนึกเห็นต่างกัน²²

ค่านิยม (value) มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับโลกทัศน์ (world view) ซึ่งหมายถึงทัศนะในการมองโลกของบุคคลและสังคม โลกทัศน์จึงเป็นมโนภาพที่ใช้ในความหมายที่เป็นนามธรรมและทั่วไปยิ่งกว่าค่านิยม เพราะระบบคุณค่า(ค่านิยม)จะเป็นอย่างไรย่อมขึ้นอยู่กับโลกทัศน์ของบุคคลและสังคม ทั้งค่านิยมและโลกทัศน์ยังเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนาอย่างมาก และเป็นปัจจัยสำคัญในการทำให้เกิดการจัดระเบียบสังคมจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของสังคม ดังนั้นแม้มีความหมายแตกต่างกันแต่ความคาบเกี่ยวกันอยู่จึงพบว่างานศึกษาส่วนมากใช้คำว่าค่านิยมและโลกทัศน์ควบคู่กัน

ความรู้เรื่องค่าสังคมหรือค่านิยมในสมัยจารีต ปรากฏอยู่ในแบบแผนการปฏิบัติที่ชุมชนหนึ่งยอมรับ เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณี วรรณกรรมหรือคำราต่าง ๆ เป็นต้น เมื่อรัฐไทยเข้าสู่สมัยใหม่ อิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตกมีผลให้ราชสำนักได้วางมาตรฐานวัฒนธรรมที่แสดงถึงความ “ศิวิไลซ์” ของสยาม ค่านิยมซึ่งเป็นที่ยอมรับในกลุ่มผู้ปกครองขณะนั้น คือ ค่านิยมตามแบบวัฒนธรรมตะวันตก ค่านิยมในสังคมแบบตะวันตกแสดงถึงความเจริญเป็นอารยประเทศปรากฏใน “พระราชนิยม” ซึ่งออกมาเป็น ประกาศ พระราชบัญญัติต่างๆ และ งานเขียนที่เผยแพร่แก่สาธารณชนในวชิรญาณและสิ่งพิมพ์อื่นๆ เช่น พระราชกำหนดเรื่องนาฬิกา ประกาศเรื่องการใช้ภาษา

²¹ ประสาท หลักศิลา, สังคมวิทยา (พ.ศ. 2511) และพิทยา สายหู, โลกตามนุษย (พ.ศ. 2516).

²² จัย เรืองศิลป์, ประวัติศาสตร์สังคมไทย พ.ศ. 2352-2453 ด้านสังคม (กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์, มปท.)

พระราชบัญญัติเรื่องการสมาคม บทความเรื่องการสมาคม การแต่งกาย การพักผ่อนท่องเที่ยว เป็นต้น รวมถึงการวางมาตรฐานค่านิยมที่ควรจะเป็นในแบบเรียน เช่น เรื่องสมบัติผู้ดี แบบเรียน ธรรมจริยา ทั้งนี้เพื่อเป็นการเผยแพร่ชั้นนำและปลูกฝังค่านิยมแก่สังคมซึ่งแสดงถึงภูมิอารยธรรม และความเจริญของประเทศ เช่น มารยาทในสังคม การแต่งกาย การสมาคม การศึกษา การพักผ่อนตากอากาศ การรักษาด้วยการแพทย์แผนใหม่ ความสะอาด ความขยันหมั่นเพียร ความกล้าแสดงความคิดเห็น เป็นต้น

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ความสืบเนื่องของการเติบโตของชนชั้นกลางและสำนักในเรื่องสามัญชนที่แรงกล้าขึ้น และการปกครองซึ่งเปลี่ยนจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย เน้นการปกครองของประชาชนโดยประชาชน ประชาชนเป็นส่วนสำคัญและต้องมีส่วนร่วมในการปกครอง ประชาชนจึงมีหน้าที่ต่อการปกครองระบอบใหม่ รัฐเผยแพร่ความคิดในเรื่องนี้เพื่อสร้างระบอบการปกครองใหม่ เช่น ทุ่งมื่อพลเมืองดี ต่อมาเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี รัฐกำหนดนโยบายสร้างชาติเพื่อเป็นหลักการในการบริหารประเทศ เพื่อยกระดับฐานะความเป็นอยู่ของชนในชาติให้ทัดเทียมกับอารยประเทศ ภายใต้คำขวัญ “เชื่อผู้นำชาติพ้นภัย” นโยบายในการสร้างชาติตามลัทธิชาตินิยม นำมาสู่การใช้รัฐนิยมเป็นเครื่องมือในการดำเนินตามนโยบายส่งเสริมลัทธิชาตินิยม รัฐเผยแพร่ความคิดนี้ในสิ่งพิมพ์ต่างๆ เช่น แบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม งานเขียนประวัติศาสตร์ชาติ บทละครอิงประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการ และปาฐกถาเกี่ยวกับเรื่องค่านิยมในเรื่องต่างๆ อาทิ เรื่องการประหยัดอดออมและวัฒนธรรมสุโขทัย เป็นต้น

ค่านิยมเหล่านี้เป็นที่ยอมรับและกลายเป็นมาตรฐานของสังคม เพราะรัฐเป็นผู้ชี้นำมา โดยตลอดตั้งแต่ทศวรรษ 2440 จนกระทั่งปัจจุบัน รัฐกำหนดค่านิยมพื้นฐาน 5 ประการที่พึงประสงค์ คือ 1. การพึ่งตนเอง ขยันหมั่นเพียรและมีความรับผิดชอบ 2. การประหยัดอดออม 3. การมีระเบียบวินัยและเคารพกฎหมาย 4. การปฏิบัติตามคุณธรรมของศาสนา 5. ความรักชาติ

ศาสนา พระมหากษัตริย์²³

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 ความรู้ในสาขาวิชาแขนงต่างๆ โดยเฉพาะการศึกษาทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยามีส่วนให้เกิดความสนใจศึกษาเรื่องค่านิยม เพราะค่านิยมมีส่วนสำคัญในการจัดระเบียบสังคมจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของสังคม งานศึกษาเกี่ยวกับค่านิยมในสังคมไทยในระยะแรกเป็นงานศึกษาของนักมานุษยวิทยา จากการศึกษาชุมชนหมู่บ้านต่างๆ ในแบบแผนการดำเนินชีวิต และระบบความเชื่อ ได้แก่ กลุ่มของรุธ เบเนดิก (Ruth Benedice) จอห์น เอปรี (John Embree) และอายัล (Ayal) ข้อสรุปของนักมานุษยวิทยากลุ่มนี้ ที่ว่า สังคมไทยมีลักษณะพิเศษ สามารถดำรงอยู่ได้อย่างราบรื่นช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เพราะอิทธิพลพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่กำหนดค่านิยมที่ยอมรับโครงสร้างทางการเมือง ข้อสรุปดังกล่าวมีผลต่อการศึกษาอย่างมากในสมัยต่อมา แม้เมื่อรัฐและสังคมให้ความสำคัญกับ “วัฒนธรรมชุมชน” ในปลายทศวรรษ 2520 งานศึกษาเรื่องค่านิยมของสังคมพื้นบ้าน ซึ่งเป็นลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ลักษณะดั้งเดิมได้รับความสนใจศึกษา เพื่อนำวัฒนธรรมในส่วนที่ดีมาเป็นแนวทางในการสร้างค่านิยมในสังคมปัจจุบัน งานศึกษาค่านิยมยังคงมีอย่างต่อเนื่องและไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมนัก เพราะข้อสรุปดังกล่าวสอดคล้องไปได้ดีกับการหันกลับมาศึกษาวัฒนธรรมในอดีตซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่ดีงามซึ่งมีอยู่ในสังคมไทยแต่ดั้งเดิมอยู่แล้ว

งานศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในเรื่องค่านิยม ในระยะเริ่มแรกจากงานศึกษาจากนักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยาซึ่งเป็นงานศึกษาในลักษณะสังคมและวัฒนธรรมเน้นศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน นอกจากนั้นการศึกษาในเรื่องนี้ที่พบเป็นจำนวนมาก คือ งานศึกษาในลักษณะที่เน้นระบบคุณค่าของวัฒนธรรมซึ่งได้รับอิทธิพลจากการชี้นำของรัฐ และการให้ความหมายวัฒนธรรมแบบศิลปวัฒนธรรม ผู้มีบทบาทสำคัญ คือ พระยาอนุมานราชธน ชัย เรื่องศิลป์ และนักเขียนในวารสารวัฒนธรรมไทย งานศึกษาค่านิยมจึงมี 2 ลักษณะ คือ ค่านิยมทางจิตใจ เช่น กริยา มารยาท สมบัติผู้ดี ขยันอดออม ศีลธรรม และค่านิยมทางวัตถุ เช่น การศึกษา ภาษาและวรรณคดี การแต่งกาย การสมาคม ที่อยู่อาศัย ประเพณี

²³ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, การรณรงค์เรื่องค่านิยมพื้นฐาน 5 ประการ (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2525).

ประเด็นเนื้อหาการศึกษาคำนิยม

3.1 ศึกษาพื้นฐานคำนิยม และบทบาทหน้าที่ของคำนิยม

ความรู้เรื่องคำนิยมจากงานศึกษาระยะเริ่มแรกทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คำนิยมในสังคมไทยมีพื้นฐานมาจากความเชื่อดั้งเดิมและพุทธศาสนา ทำให้คนไทยยอมรับโครงสร้างทางการเมืองที่ผู้ปกครองเป็นฝ่ายกำหนด สังคมไทยจึงเป็นสังคมราบรื่น มีความผสมกลมกลืนไม่มีความขัดแย้ง อิทธิพลจากภายนอกทำให้คำนิยมในสังคมเปลี่ยนแปลงไปหรือเกิดคำนิยมใหม่ๆ ในสังคม งานศึกษาส่วนมากให้ภาพรวมของคำนิยมที่มีพื้นฐานมาจากการผสมผสานความเชื่อต่างๆ ที่สำคัญคือ ความเชื่อดั้งเดิมในอำนาจเหนือธรรมชาติ พุทธศาสนา และอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตก และการรักษาคำนิยมเดิมที่ดั่งเดิมไว้ มีงานศึกษาจำนวนไม่น้อยศึกษาเรื่องคำนิยมศึกษาควบคู่ไปกับโลกทัศน์ โดยใช้แนวคิดทางสังคมศาสตร์เป็นแนวทางในการวิเคราะห์และการศึกษาในเชิงวรรณคดี โดยการวิเคราะห์จากเนื้อหาที่อยู่ในวรรณกรรมในแต่ละสมัย เช่น งานศึกษาเรื่อง Merit and power in the Thai Social Order ค.ศ. 1962 และ The Thai social Oder as Entourage and Circle ค.ศ. 1975 ลูเซีย ฮังก์ (Lucien Hanks) ศึกษาพื้นฐานโลกทัศน์ของคนไทยมีรากฐานมาจากการจัดระบบจักรวาล การจัดตำแหน่งให้ใครจะอยู่ ณ จุดใดในระบบจักรวาลขึ้นอยู่กับบุญบาป ซึ่งได้ทำไว้ในชาดิก่อนๆ มีผลต่อการจัดความสัมพันธ์ของคนในสังคมไทยในอดีตและสมัยใหม่ที่มีกลุ่มแบบเครือญาติ และอิทธิพลของระบบอุปถัมภ์ งานที่ศึกษาตามแนวทางนี้ต่อมา เช่น งานศึกษาของ แทมบายห์ (Tambiah) ค.ศ. 1970, 1976 คลาสเนอร์ (Klausner) ค.ศ. 1964, 1977 เดช บุญนาค ค.ศ. 1973 ซึ่งชี้ให้เห็นถึงบทบาทของพุทธศาสนา ในการกำหนดเกณฑ์ทางสังคมและโลกทัศน์ของคนไทยในชนบท

อีกกลุ่มเห็นว่าสังคมไทยมิได้มีความราบรื่นเพียงด้านเดียวหากแต่มีปัญหาและความขัดแย้งในสังคมไทย เช่น งานศึกษา ของ แอนดรู เทอร์ตัน (Andrew Turton) ฉลาดชาย รมิดานท์ ชัยนัฒน์ วรรณะภูติ เชื่อว่าปัจจัยทางเศรษฐศาสตร์การเมือง มีผลกระทบต่อข้อกำหนดโลกทัศน์และคำนิยมของคนไทยในปัจจุบันมากกว่าศาสนา เช่น Northern Thai Peasant Society : Twenty Century Transformation in Political and Rural Structures ค.ศ. 1976 ของ แอนดรู เทอร์ตัน (Andrew Turton) จิตสำนึกและความยากจนในชนบทไทย พ.ศ. 2522 ของ ฉลาดชาย รมิดานนท์ Social Structure and Peasant Political Culture : A Case Study of a Northern Thai village ค.ศ. 1980 ของ ชัยนัฒน์ วรรณะภูติ

งานศึกษาที่รวบรวมงานศึกษาค่านิยมทางด้านสังคมและมานุษยวิทยาในด้านต่างๆ งานวิจัยเรื่อง **Traditional and Changing Thai World View** ค.ศ. 1985 ของ อมรา พงศาพิชญ์ ศึกษาค่านิยมโลกทัศน์ไทยโบราณและสมัยใหม่ว่า พุทธศาสนามีบทบาทในการกำหนดโลกทัศน์ ค่านิยมของคนไทยทั่วไป ในบทความต่างๆ เช่น เรื่องเกี่ยวกับค่านิยมชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างของ ค่านิยมพุทธศาสนาแบบเดิมกับค่านิยมที่คนไทยมีอยู่ในปัจจุบัน ที่สำคัญคือเรื่อง กรรม บาปบุญ บุญคุณ ใจเย็น และความเป็นตัวของตัวเอง โดยคนไทยรับเอาคำสอนมาใช้กำหนดวิถีชีวิตประจำวัน พฤติกรรมใดควรทำหรือไม่ควรทำ เรื่องเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ชี้ให้เห็นว่า ระบบอุปถัมภ์เป็นตัวกำหนดค่านิยมและโลกทัศน์ มีผลต่อการจัดโครงสร้างทางสังคมในการแบ่งกลุ่มคนออกเป็น กลุ่มที่มีฐานะสูงกว่า และต่ำกว่าตามสถานภาพ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับลูก ครูกับนักเรียน ญาติผู้ใหญ่กับผู้น้อย ผู้อุปถัมภ์กับผู้รับการอุปถัมภ์ ความสัมพันธ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า คนชนบทนั้นมีโลกทัศน์อย่างไร ซึ่งมีผลทำให้เข้าใจพฤติกรรมได้ดีขึ้น เรื่องโลกทัศน์จากการวิเคราะห์ภาษา โดยวิเคราะห์จากภาษาพูดการใช้สรรพนาม แสดงให้เห็นว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่มีการจัดลำดับชนชั้น ความสัมพันธ์ของบุคคลที่ไม่เท่าเทียมกัน ขึ้นอยู่กับการเปรียบเทียบทางฐานะ ทั้งทางด้านวัยวุฒิ คุณวุฒิ ฯลฯ ในสภาพปัจจุบันว่าใครเหนือกว่ากัน ซึ่งสามารถอธิบายได้จากความเชื่อเรื่อง กรรม บุญบาป

นอกจากนี้ มีงานศึกษาวิเคราะห์และทำความเข้าใจค่านิยมโลกทัศน์ของคนไทยจาก ดึกา หนังสือละเล่น ลีละตัด หรือ การละเล่นของไทย เช่น การละเล่นของไทยแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ เด็กเรียนรู้กฎเกณฑ์ของการเล่นในลักษณะเดียวกันกับการเรียนรู้ที่ใช้ชีวิตร่วมกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันในสังคมของผู้ใหญ่ การละเล่นของเด็กไทยในอดีตนิยมใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติรอบตัวอย่างมาก และการละเล่นของไทยที่ยังคงอยู่นั้น เห็นได้ในชนบทมากกว่าในเมือง

3.2 ค่านิยมในสังคมสมัยใหม่

การศึกษาค่านิยมซึ่งได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศ อิทธิพลจากภายนอกทำให้ค่านิยมในสังคมเปลี่ยนแปลงไปหรือเกิดค่านิยมใหม่ๆ ในสังคม โดยศึกษาวิเคราะห์ผ่านศิลปะแขนงต่างๆ เช่น การละเล่น หนังไทย วรรณกรรมร่วมสมัย ดนตรี บทเพลง สถานภาพสตรี งานศึกษาส่วนมากให้ภาพรวมของค่านิยมที่มีพื้นฐานมาจากการผสมผสานความเชื่อต่างๆ ที่สำคัญคือ ความเชื่อดั้งเดิมในตำนานเหนือธรรมชาติ พุทธศาสนา และอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตก และการรักษาค่านิยมเดิมที่ดำรงไว้ เช่น วิทยานิพนธ์เรื่อง “นวนิยายกับสังคมไทย (2475-2500)” ของ

ศรีศิลป์ บุญขจร พ.ศ. 2522. ศึกษาพัฒนาการนวนิยายไทย พิจารณาว่าสภาพการณ์ของสังคม และการเมืองมีอิทธิพลในการกำหนดทิศทางและพัฒนาการของนวนิยายไทยอย่างไรได้ชัด การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองส่งผลกระทบทำให้เกิดพัฒนาการของนวนิยาย วิเคราะห์ วรรณกรรมสะท้อนโลกทัศน์ ค่านิยม ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่ทำให้เห็นความสัมพันธ์ ระหว่างวรรณกรรมกับสังคม ปากไก่และใบเรือ : ความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ **ตันรัตนโกสินทร์** พ.ศ. 2524 ศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงของความคิดในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางโลกทัศน์ ค่านิยมของคนในสังคม ชนชั้นนำสยามยอมรับวัฒนธรรมกลุ่มที่และปลดตนเองออกจากค่านิยม จารีตแบบเดิมของยุคศักดินามาสู่ค่านิยมใหม่ ส่วนงานศึกษาเรื่อง **ชีวิตและผลงานของมหากวี : โลกทัศน์ของสุนทรภู่** พ.ศ. 2519 ของสมบัติ จันทรวงศ์ ศึกษาค่านิยมและโลกทัศน์ในสังกมรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งให้เห็นการปรับค่านิยมและโลกทัศน์แบบจารีต ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงค่านิยม และโลกทัศน์ของชนชั้นสูงในสังคมไทยที่สำคัญ โดยศึกษาผลงานต่างๆ ของ สุนทรภู่สะท้อน วัฒนธรรมทางความคิดค่านิยมโลกทัศน์แบบไทยในฐะนะปัจเจกชนและคนในสังคม ความคิดดังกล่าวมีพื้นฐานจากพุทธศาสนาและสังคมศักดินา ซึ่งส่วนกำหนดค่านิยมและโลกทัศน์ของคนไทยในเกี่ยวกับชีวิตในโลกนี้และจักรวาล เช่น เรื่องบาปบุญ เรื่องกรรมซึ่งเป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน(สามัญชน) ค่านิยมและโลกทัศน์ของสุนทรภู่เป็นความคิดของคนในสังคมเมืองมากกว่าในชนบท

งานวิจัยเรื่อง **ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม และการดำเนินชีวิตของชาวชนบทไทยที่ปรากฏในเพลงลูกทุ่งไทยตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 - ปัจจุบัน** พ.ศ. 2531 ของ จินตนา คำรงค์เลิศ เป็นงานศึกษาวรรณคดีเชิงสังคมวิทยา เพลงลูกทุ่งสะท้อนโครงสร้างทางความคิดของสังคมชนบท การศึกษานี้จึงช่วยให้ได้ความรู้ความเข้าใจสังคมชนบท เพลงลูกทุ่งยังรักษาลักษณะและบทบาทสายสัมพันธ์อันแนบแน่น ระหว่างศิลปะ กับสังคมของเพลงพื้นเมืองไว้ได้ นำไปสู่การได้รู้จักและเข้าใจค่านิยม พฤติกรรม รวมทั้งจารีตประเพณีที่สั่งสมกันมาจนเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย งานที่วิเคราะห์ค่านิยมในเพลงลูกทุ่งที่แตกต่างออกไป คือเรื่อง **"เพลงลูกทุ่งในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมไทย"** ของนิริ เถียศรวิวงศ์ ในศิลปวัฒนธรรมปีที่ 6 ฉบับที่ 6 เมษายน 2528) เห็นว่าเพลงลูกทุ่งสะท้อนให้เห็นค่านิยมในสังคมใหม่และความสัมพันธ์ระหว่างชนบทและเมือง เพลงลูกทุ่งสะท้อนความรู้สึกนึกคิดของชาวชนบทในค่านิยมเก่าและใหม่ เพลงลูกทุ่งเป็นกระบวนการของการสะท้อนความคิด ข่าวสารที่ชนเมืองกำลังบอกแก่กันชนบท เพราะเพลงลูก

ทุ่งเถือกกำเนิดขึ้นมาในยุคที่เมืองมีเทคโนโลยีที่จะส่งผลึก เพลงลูกทุ่งจึงเป็นเพลงที่มีสำเนียงบ้านนอกอาศัยทำนองและการร้องเพลงพื้นบ้านชนิดต่างๆ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันของผู้ฟังชาวบ้าน แต่ขณะเดียวกัน เนื้อหาเป็นเรื่องของเหตุการณ์ประจำวันปัญหาและวิถีชีวิตของคนเมืองอยู่มาก ชีวิตของเพลงลูกทุ่งจึงหล่อเลี้ยงอยู่ด้วยความสัมพันธ์ระหว่างเมือง(กรุงเทพฯ)กับชนบท เพื่อนำเสนอชีวิตแบบเมืองให้แก่ชนบท และในขณะเดียวกันก็ยกย่องคุณธรรม ความซื่อบริสุทธิ์ของชาวชนบท

งานศึกษาคำนิยมสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปจากการรับอิทธิพลจากตะวันตก ใน ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2325-2453 ด้านสังคม ชัย เรืองศิลป์ พ.ศ. 2511 ศึกษาเรื่องความนิยมซึ่งรวมอยู่ในเรื่องความเชื่อ เช่น การสมาคม การละเล่น ดนตรี การกีฬา การพักผ่อน รวมถึงงานศึกษาวิทยานิพนธ์ที่สะท้อนให้เห็นค่านิยมใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยสมัยใหม่ เน้นศึกษาที่สถาบันหรือองค์การที่เกี่ยวข้องสังคม เรื่องสตรี การศึกษา การประกอบอาชีพ เช่น การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2411-2475 พ.ศ. 2522 สตรีในสังคมไทยสมัยใหม่ : ศึกษากรณีสตรีซึ่งประกอบอาชีพพยาบาล พ.ศ. 2439-2485 พ.ศ. 2529 การศึกษาของสตรีไทย : ศึกษากรณีเฉพาะของโรงเรียนราชินี พ.ศ. 2447-2503 พ.ศ. 2530 การประกวดนางสาวไทย พ.ศ. 2477-2530 พ.ศ. 2531 ความคิดของผู้หญิงในนิตยสารผู้หญิง พ.ศ. 2500-2516 พ.ศ. 2533

3.3 ค่านิยมพื้นบ้าน

ในกระแสของวัฒนธรรมพื้นบ้านวัฒนธรรมท้องถิ่น งานศึกษาวิเคราะห์ค่านิยมไทยที่มีอยู่ในคติชาวบ้าน เช่น เพลงพื้นบ้าน ภาษิต การละเล่น งานส่วนมากเป็นงานรวบรวมและการวิเคราะห์เฉพาะตัวบทเป็นสำคัญ

งานระยะแรกเป็นการรวบรวมค่านิยมพื้นบ้าน ได้แก่ คติชาวบ้าน พ.ศ. 2509 ของ กุหลาบ มลลิกะมาศ และ คติชนวิทยา ของ กิ่งแก้ว อัดถากร เพื่อเผยแพร่และแลกเปลี่ยนเอกสารกับวงการในต่างประเทศที่ศึกษาคติชนชาวบ้าน และเพื่อเป็นการแนะนำการศึกษารายวิชา “คติชาวบ้าน” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรภาษาไทยในระดับอุดมศึกษาของสถานศึกษาฝึกหัดครู การศึกษาคติชนสามารถทำให้เข้าใจวัฒนธรรมดั้งเดิมของสังคม โดยรวบรวมคติชาวบ้านและนิทานชาวบ้าน และแยกประเภทและตัวอย่างของคตินิทานพื้นบ้านนั้นๆ และมีผลต่องานศึกษาตามแนวทางนี้ เช่น วิทยานิพนธ์เรื่องเพลงปฎิพาทย์บทเพลงแห่งปฎิภาณของชาวนาไทย ของ สุกัญญา สุจนยา วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2523 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติจัดพิมพ์เผยแพร่ความรู้ด้านวัฒนธรรมท้องถิ่น วัฒนธรรมพื้นบ้านสะท้อนให้เห็นถึงสังคมไทยในอดีต ที่มีทั้งการให้ความสนุกสนาน บันเทิง ความสามัคคี แนวทางในการดำเนินชีวิตและการถ่ายทอดค่านิยมในสังคม โดยศึกษาพัฒนาการของเพลงปฎิพากย์ ปฎิกริยาได้กรอบประเพณีทางเพศ และสังคมและวัฒนธรรมที่สะท้อนจากเพลงปฎิพากย์ ได้แก่ ความสำนึกชนชั้น สังคมเกษตรกรรม ระบบความเชื่อ (พุทธศาสนา พราหมณ์ ฮินดู คติความเชื่อ) ครอบครัว

งานศึกษาในส่วนท้องถิ่น งานศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้าน เช่น วรรณกรรมอีสาน ของ รวีช ปุณโณทก พ.ศ. 2522 เนื่องจากกระแสของการมุ่งแสวงหาเอกลักษณ์ของชาติ หันมาสนใจศิลปวัฒนธรรมของชาติ พยายามนำเรื่องราวที่แสดงความเป็นเอกลักษณ์ของชาติผนวกเป็นหลักสูตรการเรียนการสอน เน้นการสอนให้สำนึกในความเป็นเอกราชของชาติ ภูมิใจในศิลปวัฒนธรรม ดังนั้น เรื่องราวต่างๆ อันได้แก่ คติชนวิทยา วรรณกรรมท้องถิ่นจึงถูกจัดเป็นหลักสูตรการเรียนในระดับอุดมศึกษาฝึกหัดครู แต่วรรณกรรมหรือคติชนอีสานยังไม่มี การจัดอย่างเป็นระบบ วรรณกรรมอีสานชิ้นนี้พยายามชี้ให้เห็นลักษณะของสังคมอีสานจากวรรณกรรมได้แก่ ความเชื่อสภาพสังคม ค่านิยมและจารีตการบันทึก เพื่อเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของนักวิชาการที่จะศึกษาเรื่องราวทางด้านศิลปวัฒนธรรมสาขาอื่นๆ ศึกษาถึงความเป็นมาของภาคตะวันออกเฉียงเหนือทางด้านประวัติศาสตร์ การแพร่วัฒนธรรมจากสุโขทัยสู่แม่น้ำโขง วรรณกรรมพุทธศาสนา วรรณกรรมประวัติศาสตร์ วรรณกรรมคำสอน โลกทัศน์ของชาวอีสานเนื่องมาจากวรรณกรรมคำสอน ได้แก่ โลกทัศน์เป็นแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม มโนทัศน์ของบุคคลแต่ละกลุ่มหรือแต่ละระบบที่มีต่อสิ่งที่อยู่รอบตัว และจักรวาล โลกทัศน์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติของมนุษย์ เป็นจริยธรรม (ฮิด-คอง) โลกทัศน์เกี่ยวกับธรรมชาติ โลกทัศน์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ (วรรณกรรมนิทาน)

นอกจากนี้งานศึกษาจากคติชนและวรรณกรรมส่วนหนึ่ง เป็นการวิเคราะห์เชื่อมโยงการใช้ค่านิยมพื้นบ้านกับการพัฒนา การศึกษาค่านิยมเพื่อการเผยแพร่และผลทางด้านการพัฒนาประเทศ ค่านิยมที่ควรส่งเสริมให้เป็นที่ยอมรับในสังคม ทำให้สังคมสงบสุข เจริญก้าวหน้าด้วยวัฒนธรรมของไทย เช่น รายงานการวิจัยโลกทรรศน์ทางวรรณกรรมพื้นบ้าน หมู่บ้านชนชาติ จังหวัดขอนแก่น ของ จารุณี กองพรพรม พ.ศ. 2523 ซึ่งได้รับทุนวิจัยรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นการรวบรวมวรรณกรรมพื้นบ้านไว้เพื่อเป็นมรดกของชาติ และเสนอแนวความคิดจากการศึกษาต่อการพัฒนาประเทศ งานศึกษานิทานพื้นบ้านสะท้อนให้เห็นว่า ชาวบ้าน

ดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายตามวิถีทางสังคมชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้านซึ่งมีลักษณะครอบครัวผสม ชาวบ้านมีความผูกพันกับธรรมชาติและสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ มีความเชื่อว่าเพศคอบสองในปัจจุบันเป็นผลสืบเนื่องมาจากผลบุญแห่งการทำความดีที่ได้ปฏิบัติตามจารีตประเพณี การมีจิตใจศรัทธาในพุทธศาสนา

งานวิจัยเรื่องพระเอกในวรรณคดีกลาสสิกไทย พ.ศ.2527 ของประจักษ์ ปรภาพิทยา งานศึกษานี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยวรรณกรรมโดยการศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรมทางวรรณกรรมระหว่างประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ของ UNESCO สำหรับประเทศไทยได้คัดเลือกวรรณคดี 5 เรื่อง (โดยคณะผู้ดำเนินการวิจัย) คือ ลิลิตพระลอ ไกรทอง ขุนช้างขุนแผน พระอภัยมณี และศรีธนญชัย เพื่อศึกษาลักษณะของพระเอกรวมทั้งตัวประกอบที่สำคัญ เพื่อแสดงคุณลักษณะของพระเอกให้เด่นชัด เพื่อค้นหาสิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ ค่านิยมทางสังคมอุดมคติในอุดมคติที่อวดสะท้อนจากพระเอก โดยศึกษาความเป็นมาของวรรณคดี วิเคราะห์พระเอกในวรรณคดีเรื่องนั้นๆ วิเคราะห์ชีวประวัติ ฐานะและบทบาท ค่านิยม ระบบครอบครัว การศึกษา การปกครอง ค่านิยมทางศาสนา ค่านิยมส่วนตัว อุดมคติทางสังคม บุคลิกภาพทั้งทางกายและจิตใจ

4. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านประเพณีพิธีกรรม

ความรู้เกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมในส่วนของผู้ปกครองในสมัยจารีต เป็นความรู้สำคัญ เพราะความรู้ในเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นความรู้ที่เป็นแบบแผนการปฏิบัติของรัฐหรือ กษัตริย์ที่ทรงเป็นผู้ปฏิบัติสืบต่อกันมา เพื่อความเป็นสวัสดิมงคลแก่พระนคร ราชอาณาจักร และ สวัสดิมงคลกับผู้ปฏิบัติ ความรู้ในเรื่องนี้ได้รับการถ่ายทอดในลักษณะการบันทึกในรูปแบบต่างๆ เช่น ปุณโหร วรรณกรรม ตำรา พงศาวดาร

ในยุคที่สยามเผชิญหน้ากับอิทธิพลตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 อิทธิพลวัฒนธรรม ตะวันตกมีผลต่อการปรับเปลี่ยนความคิดของชนชั้นนำสยาม ทำให้ชนชั้นนำสยามต้องอธิบายความรู้ที่มีมาในสังคมไทยในลักษณะของความเินเหตุเป็นผลมากขึ้น ดังปรากฏในรูป “ตำรา” ความรู้ ในเรื่องต่างๆ²⁴ เพื่อแสดงถึงความเป็นมาและการมีอารยธรรมของสยาม โดยเฉพาะเมื่อชนชั้นนำ สยามให้ความสนใจสืบค้นหาความเป็นมาของชาติไทย ความรู้ในขนบธรรมเนียมประเพณีซึ่งมี รากฐานมาจากความเชื่อดั้งเดิม ศาสนาพราหมณ์และพุทธ แสดงถึงความเป็นมาของสยามดูเป็น ขนบประเพณีที่ไม่ล้าสมัยนัก ความรู้ในเรื่องนี้ถูกปรับเปลี่ยนและอธิบายให้ดูเป็นเหตุเป็นผล สามารถเข้าใจได้มากขึ้น ถึงการที่ต้องปฏิบัติตามจารีตประเพณีที่ปฏิบัติมาแต่โบราณและอธิบายถึง ที่มาของขนบธรรมเนียมประเพณีนั้นๆได้ นอกจากนี้เป็นเพียงแบบแผนการปฏิบัติที่มีมาแต่โบราณ เท่านั้น

ความรู้เรื่องเกี่ยวกับประเพณีเป็นความรู้ที่จำเป็นสำหรับผู้ปกครอง ได้รับการรวบรวม และอธิบายให้เข้าใจถึงความรู้ในเรื่องนั้นๆ โดยเฉพาะแพร่ความรู้ในเรื่องเหล่านี้ผ่านสิ่งพิมพ์ เช่น วชิรญาณและวชิรญาณวิเศษ เรื่องราวที่ปรากฏเป็นเรื่องซึ่งเรียบเรียงหรือแต่งขึ้นตามกระแสรับ สั่งในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งต่อมาได้รวมพิมพ์ในลัทธิประเพณีต่างๆโดย หอสมุดแห่งชาติ และประกาศพระราชพิธี ของ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร งานเขียนเล่ม สำคัญ คือ พระราชพิธีสิบสองเดือน ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนิพนธ์ขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2431 งานพระราชนิพนธ์ชิ้นนี้เขียนขึ้นเพื่อเป็นประโยชน์ในทางความรู้ให้กับคนภายหลัง ได้ทราบถึงความประเพณีของราชสำนัก ราชการและราษฎรซึ่งได้ประเพณีเป็นประเพณีบ้าน เมืองอยู่ในขณะนั้น เพราะไม่ทราบประเพณีที่ต้องปฏิบัติโดยเฉพาะผู้มีหน้าที่ในการพระราชพิธี นั้นๆ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายว่า การพระราชพิธีและประเพณีต่าง ๆ นั้น เป็น แบบแผนนี้ได้รับการปฏิบัติมาแต่โบราณเพื่อความเป็นสวัสดิมงคล ประเพณีเหล่านั้นได้รับอิทธิ

²⁴ ชลดา โกพิชฌา , “วชิรญาณ” วารสารอักษรศาสตร์ ปีที่ 22 ฉบับที่ 1 , พ.ศ. 2533 , หน้า 106 .

ผลมาจากคติความเชื่อไสยศาสตร์ ศาสนาพราหมณ์ และ ศาสนาพุทธ แม้จะไม่สามารถหาถ้อยคำอธิบายที่มีเหตุผลได้

...พระราชพิธีซึ่งมีสำหรับพระนคร ที่ได้เคยประเพณีมาแต่ก่อนจนถึงปัจจุบันนี้ อาศัยที่มาเป็น 2 อย่าง อย่างหนึ่งมาตามตำราไสยศาสตร์ ..อย่างหนึ่งมาตามพระพุทธศาสนา..การใดๆ ซึ่งนับว่าเป็นศรีสวัสดิ์มงคลแก่พระนครตามกัมภีร์ไสยศาสตร์ ก็ประเพณีเป็นพระราชพิธีสำหรับพระนครตามแบบอย่างนั้น.. ครั้นเมื่อภายหลังพระเจ้าแผ่นดินและราษฎรนับถือศาสนาพุทธ ถึงว่าพระพุทธศาสนาที่เป็นต้นเดิมแท้ไม่มีฤกษ์ผาฬพิธีติดองกันใด ด้วยพระพุทธเจ้าย่อมตรัสว่าฤกษ์ดี ยามดี ฤดูดี ขณะดี การบูชาเช่นสร้างคั้ทั้งปวงย่อมอาศัยความสุจริตในใจตรงใจ ถึงแม้ว่าการซึ่งจะเป็นมงคลและเป็นอวมงคลก็ดี ก็อาศัยที่ชนทั้งปวงประพฤติกการสุจริตทุจริตเป็นที่ตั้ง..ถึงแม้ว่าคนไทยถือพระพุทธศาสนาก็ยังหาอะไรที่จะละทิ้งการบูชาเช่นสร้างไปได้ไม่ การพระราชพิธีตามไสยศาสตร์จึงยังไม่ได้เลิกถอนเป็นแต่ความนับถือนั่นอ่อนไปตกอยู่ในทำไว้ดีกว่าไม่ทำ ไม่เสียหายอันใดนัก...²⁵

นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงการรับรู้เรื่องราวในท้องถิ่น รวบรวมและบันทึกเรื่องราวของประเพณีราษฎร

...เพื่อเป็นประโยชน์ในทางความรู้ของสมาชิกทั้งปวง โดยเฉพาะผู้มีหน้าที่ในพระราชพิธีนั้นๆ เช่น มหาเถรเล็ก เป็นต้น ปฏิบัติมาแต่โบราณเพื่อสวัสดิ์มงคล แม้จะเป็นสิ่งไม่มีเหตุผล แต่ก็สามารถอธิบายได้ถึงรากเหง้าของประเพณีว่ามาจากศาสนาพราหมณ์ พุทธ ความรู้ในส่วนพระราชพิธีไม่มีเขียนหรือศึกษา ประเพณีที่ดูเป็นเหตุผลมากกว่า เพราะ

²⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (กรุงเทพฯ : องค์การศึกษาคูสภา พ.ศ. 2506 (หน้า 1-3) .

เปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปคือ
ประเพณีของราษฎร ...²⁵

ความพยายามอธิบายและจัดความรู้ประเพณีให้เป็นระบบในระยะเริ่มแรก ปรากฏในงานของสมเด็จพระยาเจ้าบรมราชานุภาพในเรื่อง“ปาฐกถาเรื่องประเพณีไทย”พ.ศ.2483 อธิบายความรู้เกี่ยวกับประเพณีไทยซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก โดยจัดเป็นหมวดหมู่เพื่อง่ายแก่การทำความเข้าใจ แต่งานเขียนเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมทั้งของราชสำนัก รัฐ และราษฎรมิไ่มีมากนัก ความรู้ในส่วนนี้คงสืบทอดในทางปฏิบัติในประเพณีและพิธีกรรมต่างๆของราชสำนักรัฐและราษฎรมากกว่า

นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 โดยเฉพาะในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ผู้นำตามนโยบายชาตินิยม อาทิ การใช้วัฒนธรรมในการสร้างชาติ ประเพณีพิธีกรรมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของชาติที่แสดงถึงความเป็นชาติที่เจริญแล้ว ในสมัยนี้มีงานเขียนเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมต่างๆจำนวนมาก โดยการดำเนินงานจากหน่วยงานของรัฐที่ส่งเสริมงานทางด้านวัฒนธรรมในวาระวาทวัฒนธรรมไทย ของ สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ และงานทั่วไปที่พิมพ์เพื่อเผยแพร่ความรู้เรื่องวัฒนธรรมของชาติ นักเขียนสำคัญ เช่น พระยาอนุมานราชธน เกษม บุญศรี แปลก สนธิรักษ์

ในทศวรรษ2490 เป็นต้นมา การพัฒนาการศึกษาในระดับอุดมศึกษาในสังคมไทยในแขนงวิชาต่างๆโดยเฉพาะความรู้ทางด้านมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา มีงานศึกษาเรื่องวัฒนธรรมจากนักวิชาการตะวันตก นักวิชาการชาวไทยซึ่งศึกษาจากตะวันตกในทศวรรษ 2510 และนักปราชญ์ชาวไทย ความเข้าใจความหมายของวัฒนธรรมจากความรู้ทางด้านมานุษยวิทยา ทำให้เกิดงานศึกษาวัฒนธรรมในความหมายใหม่ ซึ่งในระยะแรกเป็นเพียงความพยายามเข้าใจความหมายของคำว่าวัฒนธรรมและการจัดประเภทวัฒนธรรม เพื่อนำไปสู่การศึกษาเรื่องประเพณีพิธีกรรมเพื่อเข้าใจวิถีชีวิตของมนุษย์และชุมชน ได้จัดแบ่งประเพณีออกเป็น จารีตประเพณี ขนบประเพณี และธรรมเนียมประเพณี และเน้นศึกษาเรื่องของชาวเขาเป็นส่วนใหญ่

งานศึกษาเหล่านี้พยายามอธิบายแยกแยะทำความเข้าใจกับประเพณีพิธีกรรมซึ่งมีอยู่จำนวนมาก และให้ความสนใจกับการศึกษาเรื่องราวความเป็นอยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย มองชนกลุ่มน้อยในฐานะที่เป็นสังคมที่อยู่โดยขาดความเกี่ยวข้อง กับสังคมไทย งานส่วนใหญ่เป็น

²⁵ อ้างแล้ว , หน้า 2

งานสำรวจ บรรยายขนบธรรมเนียมประเพณี ข้อห้าม ข้อนิยม ความเชื่อ ชีวิตความเป็นอยู่ การศึกษาถึงประเพณีพิธีกรรมของสังคมหมู่บ้านได้รับความสนใจศึกษามากขึ้น และเมื่อกระแสของความคิดเรื่อง“วัฒนธรรมชุมชน”มีบทบาท งานในกลุ่มนี้มุ่งแสวงหาเอกลักษณ์ของชุมชนของตน เพื่อสร้างความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่คณะ ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนาชุมชนหรือต่อการรักษาผลประโยชน์ของชุมชน เพราะสินค้าทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ต้องการ ความแตกต่างที่มีอยู่เป็นสิ่งที่“ขายได้” ทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เรื่องเกี่ยวกับวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณีในท้องถิ่นเริ่มมีส่วนสนับสนุนธุรกิจการท่องเที่ยวด้วย

นอกจากนี้การให้ความสำคัญกับการพัฒนาในท้องถิ่น เช่น การจัดตั้งวิทยาลัยครู ทำให้เกิดการศึกษาเรื่องราวประเพณีพิธีกรรมในท้องถิ่นจากกลุ่มนักวิชาการท้องถิ่น ศึกษาประเพณีในท้องถิ่นของตน เช่น พระอริยานุวัตร สงวน โชติสุขรัตน์ สุริวงค์ พงษ์ไพบูลย์ ทำให้เรื่องราวของประเพณีพื้นบ้านได้รับการศึกษาเป็นอย่างมาก

ในช่วงทศวรรษ 2500 การที่รัฐให้ความสำคัญกับการปกครองที่ให้ความสำคัญกับชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ และการเน้นพัฒนาในชนบท งานศึกษาเรื่องประเพณีในส่วนของการศึกษานักมีจำนวนมากขึ้น มีการรวบรวมเป็นงานเขียนเนื่องในโอกาสวาระสำคัญต่างๆ และงานศึกษาประเพณีในส่วนท้องถิ่น

งานศึกษาเรื่องประเพณีพิธีกรรมที่ผ่านมามีข้อจำกัด คือเป็นงานศึกษาภายใต้ความหมายวัฒนธรรมแบบศิลปวัฒนธรรมที่เน้นการศึกษาในเชิงคุณค่า ศึกษารูปแบบทางความคิด จิตใจ และระบบคุณค่าที่แน่นอนตายตัวในสมัยใดสมัยหนึ่ง ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไม่มีการเสื่อมถอย ไม่มีถ้าสมัยไม่สอดคล้องกับที่เปลี่ยนแปลงไป ส่วนการศึกษาที่ให้ความสำคัญวัฒนธรรมแบบสังคมวัฒนธรรมที่เน้นศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน มองประเพณีพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับสังคม(ชาติ ชุมชน ท้องถิ่น)มากขึ้น แต่งานศึกษาส่วนมากยังติดกับการศึกษาเชิงโครงสร้าง ตามแนวทางการศึกษาที่ใช้แนวคิดทางสังคมศาสตร์มาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ และการศึกษาที่เพิ่งจะเริ่มค้น คือ การศึกษาที่ให้ความสำคัญวัฒนธรรมแบบชีวิตวัฒนธรรม ประเพณีพิธีกรรมมิใช่สิ่งศักดิ์สิทธิ์เกิดขึ้นและหยุดนิ่งโดยไม่สัมพันธ์กับสังคม หากแต่ประเพณีพิธีกรรมมีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพสังคม นักสังคมศาสตร์และนักประวัติศาสตร์บางคนจึงศึกษาประเพณีพิธีกรรมที่เคลื่อนไหวสัมพันธ์กับระบบอื่นๆในสังคม

ประเด็นเนื้อหาการศึกษาเรื่องประเพณี พิธีกรรม

4.1 ประเพณีพิธีกรรมทั่วไป

การศึกษาประเพณีพิธีกรรมโดยทั่วไป มีเนื้อหาของประเพณีพิธีกรรมทั่วไปในภาพรวม ได้แก่ ประเพณีทั่วไป ประเพณีเฉพาะด้านเฉพาะเรื่อง ประเพณีของชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นการอธิบายถึงวิธีการปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณี ในลักษณะการรวบรวมความรู้จากการบอกเล่า(การปฏิบัติ)ของคนรุ่นก่อนและจากเอกสารต่างๆ เพื่อเป็นความรู้และแบบแผนการปฏิบัติ บรรยายขนบธรรมเนียมประเพณี ข้อห้าม ข้อนิยม ความเป็นอยู่ ซึ่งปรากฏทั้งในงานมานุษยวิทยา คติชน และวรรณคดี งานในลักษณะนี้จะแบ่งประเภทของประเพณีออกเป็นส่วนต่างๆ รวมถึงการศึกษาประเพณีพิธีกรรมในประเภทต่างๆ เช่น ประเพณีพิธีกรรมในราชสำนัก ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต (การเกิด การตาย การบวช การแต่งงาน การปลูกเรือน) ประเพณีพิธีกรรมที่อยู่อาศัย ประเพณีพิธีกรรมการสัก ข้อห้ามต่างๆที่นับถือเป็นประเพณี และประเพณีพิธีกรรมการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์

งานรวบรวมประเพณีต่างๆ เช่น ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ พ.ศ. 2466 เป็นงานรวบรวมมาจากงานเขียนซึ่งลงพิมพ์ในวชิรญาณ แบ่งการศึกษาเป็น 14 ภาค ได้แก่

ภาค 1 ลัทธิธรรมเนียมของราษฎร ของ หลวงผดุงแคว้นประจันต์ (จันทร์ อุดรนคร) กล่าวถึงประเพณีในอีสานในเดือนต่างๆ 12 เดือน และ ประเพณีการปกครอง

ภาค 2 ประเพณีการเลี้ยงลูก บวชนาคและการแต่งงาน ของ พระยาราชวรานุกูล และ สมเด็จพระสมมตอมรพันธุ์

ภาค 3 เรื่องการทำนาทำสวน โดย สมเด็จพระหลวงพิชิตปรีชากร และเจ้าพระยาภาสกรวงศ์

ภาค 4 วิชาการแพทย์ไทย

ภาค 5 ว่าด้วยชาวป่าชาติต่างๆ โดย เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต)

ภาค 6 ตำราเล่มหนึ่งในงานมหรสพ โดย พระองค์เจ้าโตสินี

ภาค 7 หมายรับสั่งและบัญชีโคมตราในการพระราชพิธีวิสาขบูชาในรัชกาลที่ 4

ภาค 8 พระราชพิธีจักรพรรดิราช และ พระราชพิธีอาพาธพินาศ

ภาค 9 เรื่องรับราชทูตอังกฤษครั้งแรกในรัชกาลที่ 4

ภาค 10 เรื่องตำรากระบวนเสด็จและกระบวนแห่แต่โบราณ

ภาค 11 ลักษณะการพระราชพิธีฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล โดย กรมหมื่นสถิตย์ธำรงค์สวัสดิ์

ภาค 12 ลักษณะการพระราชพิธีโสกันต์ ในรัชกาลที่ 1

ภาค 13 ทำให้การสมณทูตด้วยประเพณีสงฆ์มณฑลในประเทศพม่า

ภาค 14 พิธีการราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าศรีสวัสดิ์พระเจ้ากรุงกัมพูชา

ประชุมเชิญขวัญ ของ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 พ.ศ. 2461 เป็นงานรวบรวม ประเพณีการทำขวัญต่างๆทั้งในด้านการปฏิบัติและทำขวัญขวัญ และ **ปาฐกถาเรื่องประเพณีไทย** พ.ศ. 2483 สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ได้ทรงจัดแบ่งประเพณีโดยใช้เกณฑ์ผู้ปฏิบัติ ประเพณีนั้นเป็นสำคัญ ประเพณีเป็น 3 ชนิด ได้แก่ ประเพณีส่วนบุคคล ประเพณีส่วนประชุมชน ประเพณีส่วนรัฐบาล โดยแยกศึกษาเป็น 5 ตอน คือ ประเพณีการเกิด ประเพณีการศึกษา ประเพณีการทำมาหากิน ประเพณีการแต่งงาน ประเพณีการตาย แต่มิได้ให้รายละเอียดไว้มากนัก

งานเขียนในลักษณะเดียวกันแต่ศึกษาในรายละเอียดขั้นตอนในการปฏิบัติ โดยละเอียดถี่ถ้วน จากการค้นคว้า การสัมภาษณ์จากผู้เฒ่าผู้แก่ จากประสบการณ์ เช่น งานเขียนของพระยาอนุมานราชธน ประกอบ โชติตระการ แปลก สนธิรักษ์ ประยูร สิริพิพันธุ์ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังรวมถึงการรวบรวมประเพณีพิธีกรรมในด้านต่างๆไว้ด้วยกัน เช่น ประเพณีการเกิด ประเพณีการตาย ประเพณีการทำศพ เป็นต้น ที่สำคัญ ได้แก่ **เรื่องประเพณีไทย** ของ พระยาอนุมานราชธน พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2518 เป็นการรวบรวมเรียบเรียงขึ้นจากปาฐกถา คำสอน และงานเขียนตั้งแต่ทศวรรษ 2490 งานชิ้นนี้ได้อธิบายความหมายและจัดแบ่งประเภทของประเพณีตามหลักการทางด้านมานุษยวิทยา ประเพณีไทย หมายถึงนิสัยสังคมหรือพฤติกรรมของสังคมของชาวไทยที่กระทำซ้ำกันบ่อยๆจนเกิดเป็นความเคยชิน ตกทอดเป็นมรดกกันมาแต่สมัยก่อน ประเพณีมีความแตกต่างกันไปตามสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมและสังคม ประเพณีมีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงแก้ไขและเลิกได้เสมอ

ประเพณีมีสองระดับ คือ ประเพณีในภาพรวมและประเพณีในระดับท้องถิ่น แบ่งได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1.จารีตประเพณี (Mores) ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรม ซึ่งคนในสังคมถือว่าเป็นสิ่งที่น่าเคารพยำเกรง ถ้าใครฝ่าฝืนหรือดื้อไม่กระทำตามประเพณี ก็ถือว่าเป็นความผิดหรือความชั่ว 2.ขนบประเพณี (Institution) คือ ประเพณีที่วางไว้เป็นแบบแผนไว้โดยตรงหรือปริยายวางเป็นระเบียบพิธีการไว้แน่ชัด หรือ เป็นที่รู้กันเอง 3.ธรรมเนียมประเพณี (Convention) ประเพณีที่เกี่ยวกับเรื่องสามัญ การปฏิบัติตามประเพณีหรือไม่นั้นไม่มีผลในทางที่ผิดหรือถูก ธรรมเนียมประเพณีเป็นเรื่องของความนิยมและถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบต่อกันมาเรื่อยๆในหมู่คณะ เช่น กริยามารยาทในสังคมเป็นสิ่งที่กำหนดนิยมกันขึ้นเท่านั้น โดยยกตัวอย่างการศึกษาในรายละเอียดของประเพณีต่างๆ เช่น ประเพณีการแต่งงานแบบ ประเพณีการจุดบั้งไฟ ในลักษณะของแบบแผนการปฏิบัติที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา

งานศึกษาประเพณีพิธีกรรมของชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งเขียนขึ้นจากประสบการณ์ที่ได้สัมผัสกับชุมชนคนกลุ่มน้อยและงานศึกษาที่ใช้แนวคิดทางสังคมศาสตร์โดยเฉพาะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เช่น เยี่ยมไทยอาหมสายเลือดของเรา ของ สังข์ พัทธโนทัย กาเลหม่านไตของบรรจบ พันธุเมธา เป็นงานศึกษาในลักษณะของการไปเก็บข้อมูลกับชาวเขาโดยตรง ลักษณะเป็นการบรรยายวิถีชีวิตโดยทั่วไปของชาวเขา ลัวะเมืองน่าน ของ ชลธิรา สัตยาคำวัฒนา และงานวิทยานิพนธ์ทางมานุษยวิทยาและไทยศึกษาในส่วนภูมิภาค

4.2 ที่มาของประเพณีพิธีกรรม

การอธิบายที่มาของประเพณีพิธีกรรม มี 3 แนวทาง คือ

1. วัฒนธรรมอินเดียตามการเผยแพร่ของศาสนา
2. วัฒนธรรมดั้งเดิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
3. การผสมผสานวัฒนธรรมอินเดียและวัฒนธรรมดั้งเดิมในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การอธิบายรากฐานที่มาของประเพณีพิธีกรรมที่มาจากวัฒนธรรมอินเดีย เป็นการศึกษาในระยะเริ่มแรกและมีอิทธิพลอย่างมากต่องานศึกษาในสมัยต่อมา งานศึกษาตามแนวทางนี้ปรากฏให้เห็นบ้างแล้วใน พระราชพิธีสิบสองเดือน พระนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขนบประเพณีหรือวัฒนธรรมไทยมีรากฐานมาจากวัฒนธรรมอินเดีย และวัฒนธรรมดั้งเดิมซึ่งเกิดขึ้นจากพัฒนาการในบริเวณประเทศไทย แต่ไม่ได้ศึกษาในรายละเอียดถึงรากฐานที่มาของประเพณีพิธีกรรม เนื้อหาแนวทางนี้เห็นชัดในงานศึกษาต่อมา งานศึกษาต่อมา เช่น Siamese State Ceremonies ของ กรอริช เวลส์ (Quaritch Wales) ค.ศ.1931 กรอริช เวลส์เข้ามารับราชการในเมืองไทยระหว่างช่วง พ.ศ.2467-2469 และได้เดินทางไปสหรัฐอเมริกาเพื่อทำการวิจัยเกี่ยวกับประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และทำการสำรวจผู้คนเมืองโบราณและสำรวจเส้นทางการค้าโบราณ เนื้อหาของงานศึกษาความเป็นมาและหน้าที่ของพิธีกรรมต่างๆจากหลักฐานหลายประเภท เช่น จารึก วรรณคดี และบันทึกของชาวต่างชาติ กล่าวถึงประวัติศาสตร์สังเขปเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทย และพิจารณารายละเอียดของอิทธิพลวัฒนธรรมต่างชาติซึ่งไทยรับไว้ คือ อิทธิพลศาสนาฮินดูในสมัยอยุธยา อิทธิพลของศาสนาฮินดูมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อไทยคืนศรัทธาได้ในปี พ.ศ. 1974 ซึ่งมีผลทำให้รับความคิดเกี่ยวกับการปกครองและประเพณีมากขึ้น และมีส่วนต่อการสถาปนาสถาบันการปกครอง ได้แก่ พระราชพิธีราชาภิเษก เครื่องราชกกุธภัณฑ์ การสืบราชสมบัติ ประเพณีการถวายพระเพลิง ประเพณีการบูชากษัตริย์ ประเพณีเกี่ยวกับกษัตริย์ เช่น การเข้าเฝ้า การแสดง

ความจงรักภักดี งานวันเกิด ถิ่นทางและความอุดมสมบูรณ์ ประเพณีการเพาะปลูก ได้แก่ ไล่ชิงช้า แรกนขัวญ ประเพณีอื่นๆ เช่น ช้างเผือก จอมเปรียญ ลอยพระประทับ การบูชาเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ วัฒนธรรม และการขับไล่สิ่งไม่ดี เป็นต้น งานศึกษาเรื่อง ประเพณีการตั้งหลักเมือง ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ. 2491 อธิบายว่าประเพณีการตั้งหลักเมืองในสยามมาจากวัฒนธรรมพราหมณ์ของอินเดีย นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาในทำนองนี้ในงานของ จันทิพย์ กระแสสินธุ์ ชุนวิจิตรวาทการ

ส่วนที่เห็นว่า วัฒนธรรมประเพณีไทยมีรากฐานมาจาก วัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมในบริเวณประเทศไทย และการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดีย เป็นงานศึกษาที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ส่วนมากเป็นงานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยา และภาษาศาสตร์ ศึกษาประเพณีพิธีกรรมซึ่งเป็นจารีตที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา สะท้อนให้เห็นลักษณะวิถีชีวิตของชุมชน ประเพณีพิธีกรรมเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่ยังรักษาลักษณะดั้งเดิมของสังคมไทยไว้ได้ เนื่องจากพิธีกรรมถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องเคารพ และดำรงรักษาไว้ให้ถูกต้องตามแบบแผนประเพณีแต่โบราณ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติกระจายอยู่ทั่วไปในชุมชนชาติไทย เช่น ไทในรัฐอัสสัมของอินเดีย พม่า ลาว เวียดนาม งานศึกษาจึงเป็นการศึกษาเรื่องชนชาติไทยเป็นส่วนใหญ่โดยศึกษาผ่านประเพณีพิธีกรรมต่างๆ เช่น การฝังศพ การปลูกเรือน การสัก เป็นต้น เช่น

งานศึกษาเรื่อง *An Inventory of Non-Buddhist Supernatural Objects in a Central Thai Village* ของ เทกเตอร์ (Robert Bayard Textor) พ.ศ. 2503 ศึกษาประเพณีอันเนื่องมาจากลัทธิดั้งเดิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ ความเชื่อเรื่องผีสามเทวดา งานศึกษาเรื่อง *"The Origin and Meaning of the Thai 'City Pillar' "* ของ เทอร์วิล (B.J.Terwiel) บทความตีพิมพ์ในวารสารสยามสมาคมเมื่อ พ.ศ. 2521 อธิบายว่า ประเพณีหลักเมืองเป็นประเพณีซึ่งมีพื้นฐานมาจากลัทธิความเชื่อเรื่องผีของกลุ่มชาติพันธุ์ไท ความเชื่อนี้แพร่หลายบริเวณคนเชื้อสายไทในลาว เวียดนาม ยูนาน เป็นความเชื่อพื้นบ้านที่สืบทอดกันมานาน และบทความเรื่อง *"The Tai of Assam and Ancient Tai Ritual "* ส.ศ. 1980 ศึกษาแก่นแก้วพิธีกรรม ความเชื่อของชนชาติไทกลุ่มต่างๆ ทั้ง อาหม ก่าตี้ พ่าห์แก๋ คำยาง ตูรง (ในรัฐอัสสัมของอินเดีย) ไทลื้อ ไทฉาน ไทแดง ไทดำ และไทขาว โดยสังเกตดูพิธีกรรมที่ยังสืบทอดและถือปฏิบัติกันอยู่ ซึ่งถือเป็นสิ่งที่ยังเหลือตกทอดของวัฒนธรรมไทโบราณในเขตชนบท และยังไม่ถูกอิทธิพลจากภายนอกครอบงำ หลักฐานที่ใช้ใน

การศึกษา เก็บข้อมูลจากการสังเกตและพูดคุย ไม่เน้นการศึกษาจากเอกสารโบราณ เพราะพิธีกรรม เป็นสิ่งที่ยังคงรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมไว้ได้ เนื่องจากพิธีกรรมเป็นเรื่องของความศักดิ์สิทธิ์ ชุมชน สืบทอดอนุรักษ์ของเดิมไว้ไม่คัดแปลงหรือมีการปรับเปลี่ยนรวดเร็วเหมือนวัฒนธรรมด้านอื่นๆ และกลุ่มไทอาหมเป็นกลุ่มที่ยังคงรักษาวัฒนธรรมเดิมไว้อยู่เนื่องจากยังไม่ได้รับอิทธิพลจากภายนอก เช่น พิธีกรรมการศพ พิธีกรรมในการทำนาย งานศึกษาเรื่องใจบ้านใจเมืองและใจคน: ปัญหาการสืบสาวกำหนดและเอกลักษณ์ไทยของชลธิรา สัตยาวัฒนา ในหนังสือชื่อคนไทยเดิมไม่ได้ อยู่ที่พ.ศ. 2533 สรุปว่าประเพณีหลักเมืองมาจากวัฒนธรรมน้ำเต้า ซึ่งมาจากการผสมผสานความ เชื่อดั้งเดิมระหว่างกลุ่มวัฒนธรรมกลุ่มชนที่ใช้ภาษาออสโตรเอเชียติก (มอญ-เขมร) กับกลุ่มชาติพันธุ์ไทซึ่งปรากฏในรูปของประเพณีเกี่ยวกับ “ใจบ้าน” และพัฒนามาจนเป็นประเพณี “หลักเมือง” ในสังคมไทย

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และเรณู ศำนวนศิลป์ ศึกษาเรื่อง ความเชื่อและพิธีกรรมของชาว ไทอาหม พ.ศ. 2528 ศึกษาพงศาวดารเก่าของไทอาหม(อาหมโบราณจิ)ซึ่งบันทึกเมื่อ พ.ศ. 1171 หรือค.ศ.1228 ซึ่งไม่มีคำเกี่ยวกับพุทธศาสนา ความเชื่อที่สำคัญคือ ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติและผี และได้ศึกษาพิธีกรรมเกี่ยวกับผีของชาวไทอาหม ได้แก่ การสังเวช การฝังศพ พิธีเรียกขวัญ แม้ไทอาหมได้รับและผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมกับศาสนาฮินดูแล้ว แต่ไทอาหมยังคงรักษาความเชื่อดั้งเดิมไว้ได้ เช่น การทำนายโดยวิธีการดูขาไก่ โดยใช้ไก่ที่ยังเป็นๆวางเรียงกันบนร้าน อามันต์ หักคอไก่ และเนื้อกระดูกออกจากส่วนขาไก่ไม่ให้ไหลเลียบลงไปในรูที่กระดูก แล้วทำนายไปตามตำรา

งานวิจัยเรื่อง สงกรานต์ใน 5 ประเทศ : การเปรียบเทียบทาง วัฒนธรรม เป็นงานที่ศึกษาประเพณีสงกรานต์ในแต่ละประเทศ คือ ล้านนา ลาว สิบสองปันนา พม่า กัมพูชาโดยนักวิชาการของแต่ละประเทศ อธิบายเทศกาลการ“สาคน้ำ”และตำนานการสาคน้ำของชนชาติไท ตำนานสงกรานต์ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย เรื่องท้าวบิลพรหมกับลูกสาวทั้ง 7 คน ที่ต้องยกบาตรรองศรีษะของท้าวบิลพรหมไม่ให้ตกถึงพื้น มิฉะนั้นจะเกิดไฟไหม้ และมักมีการทำนายพยากรณ์เรื่องน้ำฝน พืชพันธุ์ธัญญาหารในแต่ละปี ตามตำนานล้านนา สิบสองปันนา เชียงตุง เรียกท้าวบิลพรหม ว่า “พระยาวัน” เรียกวันเถลิงศกใหม่ ว่า “วันพระยาวัน” (15 เมษายน) เรียกวันที่ 13 เมษายน ว่า วันสังขารล่อง เชื่อว่าปู่สังขาร ย่าสังขาร นุ่งผ้าสีแดงล่องแพไปตามน้ำเป็นตัวแทนของความไม่จีรังไหลออกไปกับปู่สังขาร ย่าสังขาร ในวันปีใหม่ซึ่งมักจะมีการคำหัวผู้ใหญ่ ทำบุญ ตักบาตรและก่อเจดีย์ทราย

วิไลวรรณ ขนิษฐนันท์ ศึกษางานวิจัยเรื่องวิวัฒนาการพิธีทำขวัญของคนไทย พ.ศ. 2532 เป็นการศึกษาเปรียบเทียบในเชิงภาษาศาสตร์ ผลการศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญเป็นมรดกคำที่ตกทอดมาในภาษาตระกูลไท โดยศึกษาจากคำ “ขวัญ” และ บทเรียกขวัญ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมในหมู่ชนชาติไท หลักฐานที่ใช้ในการศึกษา ภาษาในตระกูลไท

งานศึกษาเหล่านี้เป็นงานศึกษาด้านานและประเพณี(แบบแผนการปฏิบัติ)ข้ามวัฒนธรรม แต่เป็นการศึกษาที่แยกกันยังไม่เห็นภาพรวม(ส่วนร่วมและส่วนต่าง)ในวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มที่ละเอียดลึกซึ้งให้ครบทุกกลุ่ม

4.8 บทบาทและหน้าที่ของประเพณี

ประเพณีพิธีกรรมเป็นจารีตมีหน้าที่สำคัญ ในการรักษาเสถียรภาพและความสัมพันธ์ทางโครงสร้างในสังคม ทั้งในระดับรัฐและชุมชนในท้องถิ่น รัฐและผู้ปกครองสถาปนา รักษาและถ่ายทอด เพื่อเป็นสื่อที่รัฐและผู้ปกครอง ชุมชนรักษาความสัมพันธ์ในชุมชน เช่น

Siamese State Ceremonies ของ ควอริช เวลส์ (Quaritch Wales) ค.ศ.1931 งานศึกษาเรื่องโครงการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ของ จิตร ภูมิศักดิ์ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2508 ศึกษาพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาโดยการวิเคราะห์จากวรรณกรรมโครงการแข่งน้ำซึ่งเป็นคำแข่งน้ำฉบับต่างๆ โดยการวิเคราะห์ให้เห็นถึงที่มาและหน้าที่ในสังคม ซึ่งเป็นลักษณะประเพณีดั้งเดิมในสังคม บทความเรื่อง “ลิลิตโครงการแข่งน้ำและพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา” ของ สุเนตร ชุตินทรานนท์ พ.ศ. 2522 ศึกษาประวัติความเป็นมาของโครงการแข่งน้ำพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาและบทบาทของพิธีดังกล่าวในการปกครอง

งานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยา เช่น งานวิจัยเรื่องการศึกษาความเชื่อเรื่องผีปู่ตาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2511 ของ สุเทพ สุนทรเกสซ์ ศึกษาความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับสถาบันทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ซึ่งถูกใช้ในการควบคุมพฤติกรรมคนในสังคมและเสริมสร้างความมั่นคงทางจิตใจ งานศึกษาเรื่อง Matrilineal Descent Groups and Spirit :Cults of Thai Yuan ค.ศ. 1972 และ People of the Same Spirit : Local Matrikin Groups and their Cults ค.ศ. 1984 ของ Andrew Turton ศึกษาความเชื่อพิธีกรรมวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างของระบบเครือญาติกับความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษที่สืบทอดจากฝ่ายมารดา งานศึกษาเรื่อง ผีเจ้านาย พ.ศ. 2526 ของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับผีและการเข้าทรงในสังคมเชียงใหม่จากประเพณีการนับถือผีเจ้านาย ซึ่งมีการจัดสถานภาพและลำดับชั้นของผีและเจ้าความเชื่อและพิธีกรรมนี้แสดงถึงการแบ่งแยกหน้าที่และระบบโครงสร้าง ซึ่งเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของคนในสังคมนั่นเอง

ส่วนที่ III. ประเมินและวิเคราะห์แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม : ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม

การศึกษาเรื่องราวของความเชื่อในเรื่องความเชื่อดั้งเดิมไม่ได้รับความสนใจศึกษาจากชนชั้นนำสยามมาตั้งแต่เริ่มแรก เพราะผู้ปกครองเห็นว่าความเชื่อดั้งเดิมเป็นเครื่องแสดงถึงความไม่ศิวิไลซ์แบบตะวันตกจึงไม่ปรากฏงานเขียนในเรื่องนี้ในช่วงก่อนทศวรรษ 2490 เมื่อการศึกษาขยายตัวในศาสตร์แขนงวิชาต่างๆ โดยเฉพาะความรู้ในทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มีงานศึกษาที่ศึกษาเรื่องของความเชื่อดั้งเดิม งานศึกษาเหล่านี้เป็นงานที่อธิบายความเชื่อดั้งเดิมที่เริ่มมีมาในอดีต ยังคงอยู่และมีส่วนกำหนดพฤติกรรมของสังคมปัจจุบัน จึงมีลักษณะเป็นความเชื่อที่หยุดนิ่งขาดการเคลื่อนไหว ความรู้ในเรื่องความเชื่อดั้งเดิมจึงยังไม่ชัดเจนและมีช่องว่างในเนื้อหาในการศึกษาอยู่มาก และที่สำคัญการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในเรื่องนี้โดยตรงยังไม่เกิดขึ้น

การศึกษาเรื่องศาสนาซึ่งเป็นความเชื่อที่เป็นระบบและมีองค์กรที่ชัดเจน ผู้ปกครองให้ความสำคัญกับการศึกษาเรื่องราวของพุทธศาสนาโดยตลอด เพราะศาสนาพุทธเป็นศาสนาของ รัฐ ไทยนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ได้พยายามปรับความรู้ทางศาสนาเป็นความรู้ที่อธิบายได้อย่างเป็นเหตุเป็นผลและแสดงความเป็นชาติที่มีอารยธรรมที่ศิวิไลซ์ได้ งานศึกษาประวัติศาสตร์จึงมีมาแต่แรกเริ่มของจารีตการเขียนประวัติศาสตร์จารีตใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตก แต่งานเหล่านั้นก็เกินไปเพื่อตอบสนองรัฐและผู้ปกครอง เพื่อทำความเข้าใจกับความเป็นมาของรัฐไทย ประวัติศาสตร์มีลักษณะที่มาของพุทธศาสนาเป็นเรื่องราวพุทธประวัติ การเข้ามาและเผยแผ่พุทธศาสนา และศิลปะเนื่องในพุทธศาสนา จนกระทั่งมีการขยายตัวทางการศึกษาโดยเฉพาะการศึกษาการใช้แนวคิดทางสังคมศาสตร์มาช่วยเป็นแนวทางในการศึกษา มีการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับสังคม ศาสนากับรัฐ ในด้านการสถาปนาอำนาจ การรักษาอำนาจ การบริหารการปกครอง พัฒนาการขององค์กรสงฆ์ในสมัยต่างๆ บทบาทและหน้าที่ในการควบคุมชุมชน และกำหนดพฤติกรรมของสังคม

การศึกษาประวัติศาสตร์เรื่องค่านิยมมีอยู่จำนวนไม่มากนัก และส่วนมากมิได้เป็นงานศึกษาเรื่องค่านิยมนั้นๆโดยตรง งานศึกษาที่มีบทบาทในระยะเริ่มแรกมาจากการศึกษาทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และงานศึกษาค่านิยมที่เน้นคุณค่าทางวัฒนธรรม ซึ่งงานศึกษาส่วนมากมักศึกษาควบคู่กับเรื่องโลกทัศน์ เรื่องราวเนื้อหาการศึกษาค่านิยมจึงเน้นที่บทบาทในการควบคุมสังคม รากฐานที่มาของค่านิยมในสังคมไทย ค่านิยมพื้นบ้าน ประวัติศาสตร์ค่านิยมมีการศึกษาในลักษณะที่แทรกอยู่กับการศึกษาประวัติศาสตร์สังคม ซึ่งศึกษาเรื่องราวการเปลี่ยนแปลงสังคม

จารีตสู่สังคมสมัยใหม่ โดยศึกษาผ่านกิจกรรม องค์กรหรือสถาบันต่างๆ เช่น การศึกษา การประกวดนางสาวไทย บทบาทของผู้หญิง เป็นต้น ซึ่งก็มีงานศึกษาอยู่เป็นจำนวนมาก

การศึกษาเรื่องประเพณีพิธีกรรม งานศึกษาเขียนเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมมีมาตั้งแต่เริ่มแรกของการเขียนงานประวัติศาสตร์สมัยใหม่ งานเขียนนี้มีลักษณะเป็นงานรวบรวมแบบแผนการปฏิบัติทางขนบธรรมเนียมประเพณีของรัฐและราชสำนัก ซึ่งมีนัยของวัฒนธรรมที่แสดงถึงความเป็นชาติที่เก่าแก่และเจริญก้าวหน้า เนื้อหาการศึกษาจึงศึกษาประเพณีทั่วไปในเชิงคุณค่าและที่มาของวัฒนธรรมไทย การขยายตัวทางการศึกษาโดยเฉพาะทางด้านมนุษยวิทยาและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่ทศวรรษ 2490 ศึกษาประเพณีพิธีกรรมซึ่งเป็นวิถีชีวิตของชุมชน เนื้อหาการศึกษาบทบาทของประเพณีพิธีกรรมในสังคมเน้นประเพณีพิธีกรรมในชุมชนท้องถิ่น

หากพิจารณาโดยภาพรวมแล้ว งานศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมนั้น หัวข้อเหล่านี้มีแนวทางการศึกษาจำกัดภายใต้การให้ความหมายวัฒนธรรมและความรู้ในศาสตร์สาขาวิชาต่างๆ การศึกษามีพัฒนาการและข้อจำกัดภายใต้กรอบการให้ความหมายวัฒนธรรมแบบศิลปวัฒนธรรมซึ่งเน้นการศึกษาในเชิงคุณค่า วัฒนธรรมแบบสังคมวัฒนธรรมซึ่งเน้นวิถีชีวิตของชุมชน และวัฒนธรรมแบบชีวิตวัฒนธรรมซึ่งเน้นการเคลื่อนไหวของระบบต่างๆ ในสังคม โดยที่การให้ความหมายวัฒนธรรมแบบแรกและแบบที่สองมีอิทธิพลต่อการศึกษามาก่อนและเป็นเวลานาน ขณะที่การให้ความหมายในแบบที่สามเพิ่งจะเริ่มต้นมีการศึกษาจำนวนไม่มากนัก เนื้อหาการศึกษาเท่าที่ผ่านมาจึงค่อนข้างจำกัดอยู่ในเรื่องของการอธิบายแบบแผนการปฏิบัติ แหล่งที่มาและการรับวัฒนธรรม บทบาทหน้าที่และรายละเอียดของวัฒนธรรมนั้นๆ การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมที่ผ่านมา ส่วนมากจึงเป็นวัฒนธรรมที่แยกออกเป็นส่วนๆ หยัดนึ่งขาดการเคลื่อนไหวและไม่สัมพันธ์กับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลา

ประวัติวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์วัฒนธรรม

การศึกษาเรื่องราววัฒนธรรมในอดีตในสังคมไทย เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงภายใต้บริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลา รัฐและผู้ปกครองของไทยให้ความสำคัญกับเรื่องราวทางวัฒนธรรมมาโดยตลอด การศึกษาเรื่องราวในอดีตของวัฒนธรรมในสังคมไทยแต่เริ่มแรกจึงอยู่ภายใต้การรับรู้และให้ความหมายวัฒนธรรมโดยผู้ปกครอง ซึ่งให้ความหมายวัฒนธรรมในเชิงคุณค่า ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามมาแต่โบราณ มีนัยแสดงความเจริญ ความก้าวหน้า การศึกษาเรื่องราวของวัฒนธรรมจึงเน้นศึกษาเพียงสิ่งที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ ศิลปะ ขนบธรรมเนียม

ประเพณี และคุณค่าที่ได้รับจากศิลปวัฒนธรรมนั้นเป็นสิ่งสำคัญ แนวทางนี้มีอิทธิพลต่อการเขียนมาโดยตลอด อาจเรียกแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ได้ว่าเป็นการศึกษาวัฒนธรรมเชิงประวัติศาสตร์ หรือ “ประวัติศาสตร์(ศาสตร์)วัฒนธรรม”

ความสนใจและงานศึกษานี้ขึ้นอยู่กับกระแสของการศึกษาประวัติศาสตร์ในจารีตใหม่ซึ่งได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ซึ่งเน้นให้ความสำคัญกับปรากฏการณ์ที่พิสูจน์ได้และเป็นข้อเท็จจริงที่สามารถตรวจสอบ งานเขียนประวัติศาสตร์จึงให้ความสำคัญกับตัวบุคคลเพราะการกระทำของตัวบุคคลที่สามารถตรวจสอบได้ทำให้ประวัติศาสตร์เน้นเรื่องราวของสถาบันและตัวบุคคลในลักษณะ “มหานรณ” ศึกษาประวัติศาสตร์จากศูนย์กลางคือรัฐและกษัตริย์และผู้นำซึ่งเน้นศึกษาโครงสร้างทางการเมืองการปกครองและเรื่องราวทางวัฒนธรรม เพื่ออธิบายอำนาจของศูนย์กลางการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมจึงเน้นเรื่องราววัฒนธรรมของราชสำนักและวัฒนธรรมทางการเมืองการปกครอง เนื้อหาการศึกษานี้เน้นเรื่องราวทางการเมือง ศึกษาศิลปะขนบธรรมเนียมประเพณี เพื่อสืบย้อนอดีตของชาติไทยกลับไปในอดีตที่ยาวไกลเช่น ประวัติสถาบันกษัตริย์และการปกครองในรูปทงศาสดาประวัติศาสตร์ในรูปตำนาน ประวัติขนบธรรมเนียมโบราณ เป็นต้น

การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมทางด้านความเชื่อ ศาสนา กำนันชน ประเพณีพิธีกรรมถูกนำเสนอเพียงแง่มุมเดียว คือ เน้นวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมและแง่มุมของรัฐหรือผู้ปกครองเป็นสำคัญ โดยเน้นศึกษาหรือละเอียดที่จะศึกษาในบางเรื่องบางประเด็นภายใต้กรอบการให้ความหมายวัฒนธรรมในแบบหนึ่ง เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงในวงการศึกษาไทยในช่วงทศวรรษ 2490-2500 มีงานศึกษาเรื่องราวทางวัฒนธรรมมากขึ้นจากหลายสาขาวิชาทางด้านสังคมศาสตร์

ความรู้และงานศึกษาเรื่องวัฒนธรรมในช่วงนี้ส่วนมาก เป็นงานศึกษาที่ใช้แนวคิดทางด้านสังคมศาสตร์มาช่วยในการวิเคราะห์เป็นแนวทางการศึกษา โดยเฉพาะสายสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา โดยศึกษาสังคมในปัจจุบัน จึงมีข้อจำกัดในการย้อนกลับไปในสังคมอดีต มีงานศึกษาทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่ตระหนักถึงมิติของเวลาและบริบททางสังคมปรากฏอยู่ในระดับต่างๆกัน ตั้งแต่การกล่าวถึงเพียงประวัติของชุมชน หมู่บ้าน ซึ่งมีจารีตแบบแผนประเพณีวิถีชีวิตของชุมชน เวลาที่รับและถ่ายทอดวัฒนธรรมหรือที่กำสัถดำรงอยู่ขณะนั้น วัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลงสังคม จนถึงกำหนดพัฒนาการของรัฐจากการบูรณาการทางสังคมและวัฒนธรรม และการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม

งานศึกษาทางด้านคติชนวิทยา²⁷ มีลักษณะการศึกษานับการศึกษาตัวบทจากเอกสาร ตำนาน นิทาน เพลงซึ่งเป็นบันทึกเรื่องราวของชุมชน เป็นงานรวบรวม ปกรวรรต วิเคราะห์วรรณกรรมแต่ละเรื่องหรือเปรียบเทียบวรรณกรรมท้องถิ่น งานศึกษาทางด้านคติชนวิทยาที่มีการใช้มิติทางประวัติศาสตร์ มีปรากฏในลักษณะของการเกริ่นนำประวัติของชุมชน ไม่มีมิติทางเวลา อาจมีเพียงเวลาที่ผลิตรายการขึ้นนั้นๆ

งานที่สำคัญอีกสาขา คือ ทางด้านโบราณคดี ซึ่งเป็นแกนของการศึกษาประวัติศาสตร์ ในสังคมไทยตั้งแต่แรกเริ่มซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นประวัติโบราณคดีหรือประวัติศาสตร์วัฒนธรรม²⁸ การศึกษาทางด้านโบราณคดี ศึกษารูปแบบทางศิลปะหรือคติที่อยู่เบื้องหลังงานศิลปะที่สืบกลับไป ถึงต้นแบบของศิลปะคือศิลปวัฒนธรรมอินเดีย งานศึกษานี้จึงอยู่ในกรอบของการศึกษาแหล่งที่มา ของวัฒนธรรมและผูกติดกับพัฒนาของรัฐ ขณะที่การศึกษาโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์นั้น ความรู้ทางด้านโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ ทำให้เกิดการศึกษาประวัติศาสตร์โบราณมากขึ้นและได้เห็นพัฒนาการสังคมจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ พัฒนาการของวัฒนธรรมจึงเกิดขึ้นภายในบริเวณ ดินแดนแหลมทองนี้เอง

การศึกษาวัฒนธรรมในสาขาวิชาความรู้ต่างๆ ที่ศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ตั้งแต่ ทศวรรษ 2490 จึงเป็นการศึกษาที่ให้ข้อมูลทางวัฒนธรรมจำนวนมาก มีลักษณะเป็นงานศึกษา ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในความหมายศิลปวัฒนธรรมและสังคมวัฒนธรรมมากกว่า

งานศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในลักษณะการเคลื่อนไหวหรือ “ชีวิตวัฒนธรรม” เกิดขึ้นในปลายทศวรรษ 2520 ในงานศึกษาของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ธิดา สารยา และศรีศักร วัลลิโภดม อานันท์ กาญจนพันธุ์ ที่มองวัฒนธรรมในบริบทของสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงและ ศึกษาประวัติศาสตร์ที่เน้นมิติทางวัฒนธรรม หรือมานุษยวิทยาในมิติประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมตามความเข้าใจในความหมายของวัฒนธรรมในปัจจุบันเริ่มต้นขึ้น ในลักษณะของ ประวัติศาสตร์ความคิดและประวัติศาสตร์สังคมสมัยโบราณ

งานศึกษาประวัติศาสตร์ที่มีมุมมองทางด้านวัฒนธรรมในความหมายวิถีชีวิตของ ชุมชนและระบบความสัมพันธ์ของหน่วยต่างๆ ในสังคม เกิดขึ้นภายใต้กระแสของการให้ความสำคัญ กับสามัญชน สังคม ท้องถิ่นและภูมิปัญญา และการมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม

²⁷ ศิราพร จิตะฐาน. การประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “แนวทางการวิเคราะห์คติชนชาวบ้าน” (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2534)

²⁸ ศรีศักร วัลลิโภดม. รอยต่อทางโบราณคดีจากความทรงจำ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, มปป.)

ธรรมและวัฒนธรรมในทศวรรษ 2510 นับตั้งแต่งานศึกษาของ จิตร ภูมิศักดิ์ ขจร สุขพานิช ชัย เรืองศิลป์ ซึ่งมองเห็นสามัญชนในประวัติศาสตร์ในงานโฉมหน้าศักดินาไทย สังคมไทยดุ่มแม่น้ำ เจ้าพระยา ฐานันดรไพร่ และประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยพุทธศตวรรษที่ 25 งานศึกษาประวัติศาสตร์เหล่านี้มีเรื่องราวของวัฒนธรรมโดยเฉพาะวัฒนธรรมในส่วนของสามัญชนอยู่

การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชัดเจนขึ้นในงานศึกษาในทศวรรษ 2520 ได้แก่ งานศึกษาของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่องวัฒนธรรมภูมิพิภพวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2525 รวมถึงงานศึกษาเรื่องวัฒนธรรมซึ่งนำเสนอในรูปแบบบทความตั้งแต่ พ.ศ. 2528 งานศึกษาของธิดา สาระยา เรื่องการศึกษาสังคมสมัยสุโขทัย ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พ.ศ. 2529 ซึ่งเป็นงานเขียนและงานรวบรวมบทความที่เสนอในที่ประชุมสัมมนาตามที่ต่างๆ ในช่วงปี พ.ศ. 2522-2528 และกว่าจะเป็นคนไทย (ศรี)ทวารวดี ของ ธิดา สาระยา ซึ่งมองวัฒนธรรมในภาพรวมจากเบื้องล่าง มีการเปลี่ยนแปลงและเป็นพลังขับเคลื่อนทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ รวมถึงงานศึกษาในรูปสารคดี แนะนำเมืองต่างๆ ที่พยายามมองการกำเนิดและพัฒนาการของเมืองในลักษณะของการบูรณาการทางสังคมและวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตาม งานศึกษาตามแนวทางข้างต้นถือได้ว่าเป็นงานบุกเบิกในวงวิชาการประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นการมองในภาพรวมของวัฒนธรรม ที่เกิดจากการใช้หลักฐานด้วยมุมมองใหม่ ที่เข้าใจความคิดที่อยู่เบื้องหลังการใช้หลักฐาน เช่น การใช้วรรณกรรม คำนาน หลักฐานทางโบราณคดี แต่ความรู้ความเข้าใจประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมยังไม่ชัดเจนและยังขาดความรู้ในเรื่องนี้อย่างมาก ทั้งนี้เพราะการศึกษาประวัติศาสตร์ส่วนมากยังคงตกอยู่ภายใต้การศึกษาประวัติศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งเป็นแนวทางการศึกษาที่ให้ความสำคัญและเคร่งครัดกับการใช้หลักฐาน การศึกษาที่ผ่านมาจึงให้ความสำคัญกับหลักฐานทางราชการ เช่น พงศาวดาร เอกสารราชการ กฎหมาย ภาพอดีตสังคมที่ได้จึงจำกัด ขณะที่การทำความเข้าใจเรื่องราวของสังคมเรียกร้องข้อมูลที่มากกว่าเดิม ซึ่งหาไม่ได้จากการใช้หลักฐานด้วยมุมมองแบบเดิม และจำกัดอยู่ที่หลักฐานเดิมๆ ที่เคยใช้ ยังมีข้อมูลจากหลักฐานที่ได้มาจากการศึกษาในสาขาวิชาแขนงอื่นๆ เช่น คำนานท้องถิ่น วรรณกรรม คติชาวบ้าน คำบอกเล่า ประเพณี พิธีกรรม เป็นต้น การใช้หลักฐานจึงต้องขยายประเภทของหลักฐาน ด้วยการแสวงหาและใช้มุมมองหลักฐานใหม่

การทำความเข้าใจกับอดีตสังคมยังเป็นภาระหน้าที่ของนักประวัติศาสตร์ที่ต้องทำอีกมากเพื่อรับรู้และสร้างความเข้าใจภาพอดีตสังคมที่ผ่านมาอย่างที่เป็นจริง เข้าใจการดำรงอยู่ของสังคมปัจจุบันอย่างถูกต้อง และหาแนวทางก้าวเดินของสังคมในอนาคตอย่างเหมาะสม

การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมกับการพัฒนา

การหันกลับมาให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมในมิติของ “วัฒนธรรมชุมชน” “วัฒนธรรมพื้นบ้าน” “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” เพื่อการพัฒนาแบบยั่งยืน²⁵ นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบัน เพราะพบว่าปัญหาในปัจจุบันเกิดจากการพัฒนาที่ห่างไกลจากวิถีชีวิตเดิม และเมื่อทำความเข้าใจสังคมก็ไม่มีความรู้ความเข้าใจสังคมดีพอ ทำให้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเป็นประเด็นที่อยู่ในความสนใจและหาแนวทางในการศึกษาทำความเข้าใจ พลังทางด้านวัฒนธรรม (ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสภาพแวดล้อม) เป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนเปลี่ยนแปลงทิศทางของสังคมในอดีตสู่ปัจจุบันและอนาคต วัฒนธรรมจึงมีใช้เรื่องของศิลปะ และมีใช้วัฒนธรรมในเชิงคุณค่า แต่ควรเป็น “ชีวิตวัฒนธรรม”²⁶

ในปัจจุบันกระแสของการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมกำลังเริ่มต้นและดำเนินการอย่างจริงจังอีกครั้งเพื่อหาคำตอบให้กับสังคม โดยกลุ่มนักวิชาการต่างสาขากันแต่มุ่งศึกษาในเรื่องเดียวกัน อาทิ ศรีศักร วัลลิโภดม นิธิ เอียวศรีวงศ์ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และอนันต์ กาญจนพันธุ์ ซึ่งพยายามศึกษาวัฒนธรรมอย่างเคลื่อนไหว

ศรีศักร วัลลิโภดม นักมนุษยวิทยาและโบราณคดีซึ่งศึกษาประวัติศาสตร์ได้อย่างลึกซึ้งเสนอว่าเกิดและศึกษาเรื่องราวทางวัฒนธรรมในอดีตที่ชัดเจน โดยศึกษาพัฒนาการของสังคมบนพื้นฐานของการปรับตัวของวัฒนธรรมการผลิตภายใต้บริบทของสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศน์ด้วยการสร้างคติความเชื่อขึ้นมาเพื่อใช้เป็นพลังในการเปลี่ยนแปลงและผสมผสานกับวัฒนธรรมต่างถิ่นอยู่ตลอดเวลา จนสามารถวิวัฒนาการมาได้อย่างต่อเนื่อง โดยการสังเคราะห์ภาคคีความเชื่อของยุคต่างๆจากวัฒนธรรมการผลิต ประเพณีและศิลปะของกลุ่มชน คนที่ปรากฏอยู่ในหลักฐานทางโบราณคดี ตำนาน จารีตและเอกสารจำนวนมาก เพื่ออธิบายพัฒนาการของชุมชนจนถึงการก่อตัวเป็นรับ ในแอ่งอารยธรรมอีสาน พ.ศ. 2533 ซึ่งเป็นงานรวบรวมงานศึกษาซึ่งเผยแพร่ในบทความตั้งแต่ในช่วงปี พ.ศ. 2523 - 2533 ปฏิเสธที่จะร่วมกันทางชนชาติในประวัติศาสตร์ของชุมชนต่างๆในภาคอีสาน เพราะแต่ละชุมชนล้วนวิวัฒนาการมาจากการผสมผสานกันทางวัฒนธรรม

²⁵ ประเวศ วสีก. “วัฒนธรรมกับการพัฒนา” เอกสารเพื่อการเผยแพร่เนื่องในปีวัฒนธรรมกับการพัฒนา พ.ศ.

2538. (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538) และเอกวิทย์ ฉ. กลาง, ภูมิปัญญาชาวบ้านสู่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2540) หน้า 6-12.

²⁶ ศรีศักร วัลลิโภดม. รอยต่อโบราณคดีจากคามทรงจำ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมธีมโรรส)

ธรรมตั้งแต่เริ่มแรก ภายได้เงื่อนไขของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่แตกต่างกัน จากชุมชนเล็กๆ จนกลายเป็นรัฐขนาดใหญ่ กระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นในหลายพื้นที่พร้อมๆ กัน ทำให้เกิดชุมชนขึ้นอย่างหลากหลาย สยามประเทศ พ.ศ. 2534 อธิบายพัฒนาการของสยามประเทศว่าเกิดจากกระบวนการกลืนกลายทางวัฒนธรรมอันเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่เป็นกลุ่มชนหรือสังคมกับดินแดนและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม โดยเริ่มตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานเป็นบ้านเมืองจนเกิดเป็นรัฐเป็นอาณาจักร และในที่สุดก็เป็นประเทศชาติดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และค้นหาดิชาติไทย เป็นงานรวบรวมงานเขียนเกี่ยวกับพัฒนาการของเมืองโบราณ ซึ่งเขียนระหว่างพ.ศ. 2517-2536

งานนำเสนอความคิดในการศึกษาวัฒนธรรมของ ศรีศักร วัลทิโกดม ปรากฏอยู่เสมอๆ ในวงวิชาการ ว่าการศึกษาวัฒนธรรมต้องศึกษาวัฒนธรรมจากเบื้องล่างและศึกษา “ชีวิตวัฒนธรรม” ที่เด่นชัดปรากฏในงานศึกษาของคณะศึกษาประกอบการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านที่กาญจนบุรี นครสวรรค์และสมุทรสงคราม ซึ่งมีจุดเด่นในการเป็นแหล่งชุมชนโบราณที่เข้าไปสู่ความเข้าใจพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของบ้านเมือง ได้แก่ อุ่มน้ำแม่กลอง : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม พ.ศ. 2535 สังคมและวัฒนธรรมอันเนื่องมาจากเมืองแรกเริ่มในลุ่มลพบุรี-ปากสัก พ.ศ. 2539 และ สังคมและวัฒนธรรมชุมชนเขาไศยา 2539 ความสำคัญของงานวิจัยศึกษาอยู่ที่การรักษาความรู้ที่เกิดขึ้นจากท้องถิ่นโดยตรง พิพิธภัณฑ์มิใช่เพื่อการแสดงโบราณวัตถุทางโบราณคดีที่เป็นเรื่องทางศิลปกรรม หากต้องเป็นวิถีชีวิตของชุมชนทำให้ชุมชนรู้จักบ้านเกิดของตนเองและพัฒนาให้เป็นชุมชนที่ราบรื่นในปัจจุบันและอนาคตได้

นิธิ เอียวศรีวงศ์ นักประวัติศาสตร์ให้ความสำคัญเรื่องราวทางวัฒนธรรม เห็นว่าวัฒนธรรมซึ่งเป็นองค์รวมไม่ได้เป็นสิ่งที่หยุดนิ่งมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงในส่วนใดส่วนหนึ่งของระบบเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา เมื่อส่วนหนึ่งเปลี่ยนไปส่วนที่เหลือก็ต้องปรับตัวตามไปด้วย³¹ ดังนั้นงานของนิธิจึงเห็นว่าประเพณีพิธีกรรมปรับเปลี่ยนอยู่เสมอตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคม มิใช่เป็นวัฒนธรรมที่มีรากเหง้าที่บริสุทธิ์ไม่เปลี่ยนแปลง ดังนั้นการทำความเข้าใจจึงต้องเข้าใจสภาพสังคมที่อยู่รอบประเพณีพิธีกรรมนั้นๆ นั่นคือการให้ความสำคัญกับความคิดที่อยู่เบื้องหลังประเพณีพิธีกรรม³² ความคิดนี้ได้ถูกนำเสนอใน ปากไก่และใบเรือ :

³¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมคือระบบความสัมพันธ์” ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2538), หน้า 4.

³² เกษียร เตชะพีระ, “การอ่านวัฒนธรรมไทยของนิธิ เอียวศรีวงศ์” คำขาวม้า, คำจีน, ทางกงในและ ฯลฯ ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลงและเรื่องสรรพสาระ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2538) หน้า (22).

ความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์คันรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2525 เสนอเป็นงานศึกษาความคิดที่มีมิติของการเคลื่อนไหวทางสังคมอย่างชัดเจน โดยผ่านการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงของความคิดในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ภายใต้อิทธิพลของความสัมพันธ์ทางสังคม คือการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางโลกทัศน์ค่านิยมของคนในสังคม จนเกิดการแลกเปลี่ยนยอมรับผสมผสานจารีตของคนกลุ่มอื่นในสังคมมากขึ้น ชนชั้นนำสยามยอมรับวัฒนธรรมกบฏผีและปลัดตนเองออกจากค่านิยมจารีตแบบเดิมของยุคศักดินา วรรณกรรมยุคคันรัตนโกสินทร์จึงมีชีวิตชีวา เพราะรับเอาจารีตของชาวบ้านมาปรุงแต่ง และงานศึกษาสังคมวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่องในรูปบทความตั้งแต่ พ.ศ. 2525 ซึ่งต่อมาถูกรวบรวมในชาติไทย เมืองไทย แบบเรียนและอนุสาวรีย์ว่าด้วยวัฒนธรรม รัฐและรูปแบบการจิตสำนึก พ.ศ. 2538 โขน ภารวาท นำหน้าและหน้าไทยว่าด้วยเพลง ภาษาและนามานุกรม พ.ศ. 2538 และ ผ้าขาวม้า ผ้าจีน กางเกงใน และ ฯลฯ ว่าด้วยประเพณี ความเปลี่ยนแปลงและเรื่องสรรพสาระ และงานศึกษาเรื่องท่องเที่ยวบุญบังไฟอีสาน ถักริเจ้าแม่กวนอิม

ขณะที่ ธิดา สาระยา นักประวัติศาสตร์ ให้ความสำคัญกับการมองประวัติศาสตร์ในกรอบของวัฒนธรรม โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่มีใช้วัฒนธรรมของส่วนกลางแต่เป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมจากภายใน และเป็นวัฒนธรรมจากสามัญชนหรือของมวลชน งานของธิดา ในงานประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (ศรี)ทวารวดี อารยธรรมไทย และ งานศึกษาประวัติศาสตร์เมืองต่างๆ เช่น จังหวัดอยุธยา อุบลราชธานี ซึ่งเป็นงานเขียนวิชาการในเชิงสารคดีและการท่องเที่ยว เป็นต้น

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา นักเศรษฐศาสตร์ซึ่งให้ความสำคัญสนใจศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านจิตสำนึก มองวัฒนธรรมในลักษณะกระบวนการพัฒนาทางเศรษฐกิจ จากปัญหาที่ไม่สามารถเข้าใจปัจจุบันและหาแนวทางการพัฒนาตามมิติวัฒนธรรมชุมชนได้อย่างถ่องแท้ด้วย เพราะการที่ขาดความรู้จักวัฒนธรรมของชุมชนนั้น โดยเฉพาะการเข้าใจตนเองได้นั้นจะต้องเข้าใจระบบคุณค่า ระบบวิธีคิด ประเพณี การละเล่น ตลอดจนศิลปะต่างๆ เพราะในชุมชนมีการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ดั้งเดิมอยู่ ดังนั้นจึงต้องอาศัยการศึกษาย้อนกลับไปถึงประวัติความเป็นมาเพื่อเข้าใจถึงลักษณะของชุมชนที่อุดมคติของหมู่บ้าน ที่ดำรงอยู่ได้อย่างยาวนานบนพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ และยังขยายเพิ่มเติมออกไปเน้นถึงลักษณะวัฒนธรรมชุมชนที่ให้ความสำคัญกับน้ำใจและความเป็นชุมชน เพื่อปลูกให้ชุมชนเข้าใจตัวเองด้วยการรู้ชัดถึงประวัติศาสตร์วัฒนธรรม งานนี้จึงเป็นการมุ่งค้นหา “รากเหง้าที่บริสุทธิ์” หรือเอกลักษณ์เฉพาะ (Identity) ของวัฒนธรรมในอดีตที่ยังคงตกทอดมาถึงปัจจุบัน งานนี้เห็นเป้าหมายที่ชัดเจนและยังแสดงเจตนาและความปรารถนาที่จะแสวงหาทิศทางในการเปลี่ยนสังคมและเศรษฐกิจไทยทั้งระบบ เพื่อให้เป็น

ทางเลือกในการพัฒนาไปสู่สังคมในอนาคต งานศึกษาเป็นงานศึกษาวัฒนธรรมชนชาติในต่างประเทศกลุ่มต่างๆ เพื่อที่จะเข้าใจวัฒนธรรมชาวบ้านอย่างลึกซึ้ง โดยการเปรียบเทียบกันหาต้นกำเนิดของสถาบันที่อยู่ลึกลงไปในอดีตของท้องถิ่นต่างๆ ว่ามีวิวัฒนาการแตกต่างกันอย่างไร และปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มชนและวัฒนธรรมอื่นๆ อย่างไร ปรากฏเริ่มแรกในงานวิจัยเรื่อง เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต พ.ศ. 2527 ศึกษาพัฒนาการเศรษฐกิจไทยนำมาสู่ข้อเสนอว่าการเปลี่ยนสังคมทันสมัยไม่จำเป็นต้องผ่านการทำลายชุมชนหมู่บ้านในที่ที่มีความสุข มีเอกลักษณ์ มีองค์กรที่มีศักยภาพในการต่อรองได้ในอดีต ชุมชนหมู่บ้านต่อสู้มาได้ยาวนานเพราะปัจจัย 3 ประการ คือ การมีทรัพยากรทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ลักษณะชุมชนหมู่บ้านที่มั่นคง ระบบสังคมหมู่บ้านที่ดี สมาชิกมีความเห็นอกเห็นใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และลักษณะพิเศษของรัฐและระบบทุนนิยมไทยที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทุนนิยม การพัฒนาชุมชนต้องรักษาสวนของตัวเองชุมชนหมู่บ้านไว้ และปรากฏชัดเจนในรูปบทความและการนำเสนอในการสัมมนาทางวิชาการต่าง ๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2525 ซึ่งต่อมาได้รวบรวมพิมพ์ใน วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม พ.ศ. 2534 และประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนและชนชาติไทย พ.ศ. 2540 ชื่อ The Community Culture School of Thought ค.ศ. 1991 (2534) ความคิดแนวยังปรากฏในการเผยแพร่ข้อเสนอในรูปของบทความในช่วงปี พ.ศ. 2531 เป็นต้นมา เช่น “การฟื้นฟูวัฒนธรรมไทในรัฐอีสาน” เป็นต้น³³ และปรากฏเป็นโครงการวิจัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรมไทย

งานของนักมานุษยวิทยา อานันท์ กาญจนพันธุ์ ที่พยายามออกจากกรอบการศึกษาทางมานุษยวิทยากรอบเดิมสนใจศึกษาชุมชนเชิงประวัติ ศึกษาทำความเข้าใจสังคมจากวัฒนธรรมผ่านประเพณีพิธีกรรมและความเชื่อ โดยเชื่อว่าวัฒนธรรมมีความหลากหลายมีพลวัตและมีภาคกรรมจึงให้ความสำคัญกับมิติของเวลาและบริบททางสังคมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย โดยการเสนอความคิดให้นับศึกษาชุมชนจากวัฒนธรรมในลักษณะของความเคลื่อนไหวให้มากที่สุด เพราะสังคมมีการเคลื่อนไหวเพื่อการเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิดใหม่และปรับตัวภายใต้บริบททางสังคมและธรรมชาติแวดล้อมตลอดเวลา งานศึกษาออกมาในลักษณะของการศึกษาเรื่องประเพณีพิธีกรรม

³³ จักรทิพย์ นาถสุภา, ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนและชนชาติไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540)

ของชุมชนผ่านเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ที่หลากหลาย และบทสำรวจซึ่งพิจารณาจุดอ่อนจุดแข็งของศาสตร์ที่เกี่ยวข้องที่นำมาศึกษาและชี้แนะแนวทางการศึกษาที่ควรจะเป็น³⁴

งานศึกษาเริ่มจากการศึกษาเข้าใจชุมชน ชุมชนหมู่บ้านไทยมิใช่แค่ความสงบเรียบร้อยเท่านั้นแต่มีความขัดแย้งในสังคมด้วย โดยศึกษาวิเคราะห์กระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมหมู่บ้าน ซึ่งสะท้อนจากประเพณีพิธีกรรมความเชื่อ เช่น การกล่าวหาเป็นผีก็ผีปอบ ในกรณีของการเกิดความขัดแย้งในชุมชน การศึกษาจึงเห็นถึงความขัดแย้งระหว่างสังคมวัฒนธรรมชนบทและสังคมเนื่องจากการขยายตัวของระบบทุนนิยม และการครอบงำเสียเปรียบของชุมชนหมู่บ้าน ในบทความเรื่องความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลงในสังคมล้านนา พ.ศ. 2398-2520 พ.ศ. 2523 หนังสือ พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา พ.ศ. 2527 แต่การศึกษาเริ่มชักจูงทิศทางหลักฐานที่ทำให้ศึกษาสังคมในอดีตย้อนกลับไปได้ไม่ไกลนัก ต้องอาศัยหลักฐานจากการบอกเล่าเป็นสำคัญ จึงหาแนวทางการศึกษาวัฒนธรรมเพิ่มเติมศึกษาในลักษณะของการเคลื่อนไหว ซึ่งเน้นการศึกษาในลักษณะของการผสมผสาน ปรับเปลี่ยน ผลิดใหม่ภายใต้บริบททางประวัติศาสตร์ ในความคิดและการเคลื่อนไหวทางสังคม พ.ศ. 2530 ถิ่นนาในมิติทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2535 *The Re Production of Community : The Case of Community Forestry in Northern Thailand* พ.ศ. 2536

งานศึกษาที่มีแนวทางการศึกษาที่ชัดเจนเหล่านี้³⁵ แม้แนวคิดวิธีการหรือข้อเสนอจะต่างกัน แต่เป้าหมายก็เป็นไปในทิศทางเดียวกัน คือ การศึกษาซึ่งให้ความหมายและมีมุมมองเรื่องวัฒนธรรมแบบชีวิตวัฒนธรรม เน้นศึกษาวัฒนธรรมอย่างเคลื่อนไหว เพื่อการเข้าใจและรู้จักตนเองอย่างแท้จริง และแสดงให้เห็นถึงการศึกษที่สัมพันธ์กับสังคมปัจจุบันและการพัฒนา ไม่ว่างานศึกษานั้นจะบอกอย่างชัดเจนหรือไม่ก็ตาม

ดังนั้น สิ่งที่ต้องตระหนักในการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม คือ การศึกษาโดยมุ่งหาลักษณะคุณค่าพิเศษของวัฒนธรรมไทยนั้นยังเหมาะสมกับสภาพสังคมไทยในปัจจุบันหรือไม่ หรือควรมองวัฒนธรรมอย่างเคลื่อนไหวและเคลื่อนไหวในมิติอะไรบ้าง เพราะปัจจุบันนั้นรู้ว่าวัฒนธรรมมีการเคลื่อนไหวแต่ไม่รู้ว่ามันเคลื่อนไหวอย่างไร เพราะยังไม่มีทิศทางที่ชัดเจนและขาด

³⁴ อานันท์ กาญจนพันธุ์, “วิถีคิดของคนไทย : กรอบความคิดและแนวทางในการวิจัย” เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง วิถีคิดของคนไทย (2539)

³⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม, *มองอนาคต* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2538)

ความรู้ในเรื่องวัฒนธรรมในอดีตสังคมที่สัมพันธ์กับปัจจุบัน ดังนั้นจึงต้องขึ้นอยู่กับแนวทางการแสวงหาคำตอบของกลุ่มนักวิชาการที่เสนอและกำลังทำอยู่ดังที่กล่าวมาข้างต้นและที่จะทำต่อไป

แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม

จากการพิจารณาการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมและบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป พบว่ายังมีช่องว่างในความรู้และการศึกษาอยู่อย่างมาก ความรู้และการศึกษาทางประวัติศาสตร์ยังไม่ได้ตอบสนองความต้องการและก้าวทันความต้องการความรู้ในเรื่องดังกล่าวในสังคม ด้วยสาเหตุนี้ความรู้ทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม ไม่พอเพียงที่จะทำความเข้าใจหรือตอบคำถามของสังคมในปัจจุบันและอนาคต ในสังคมที่เกิดข้อสงสัยแนวทางการพัฒนาที่ห่างไกลจากวิถีของชุมชน นโยบายการขึ้นำจากรัฐและปัญหาสังคมจากโครงสร้างของสังคม ทั้งคนและสถาบันต่างๆที่ไม่รู้จักและเข้าใจตนเองอย่างเพียงพอและต่างดำเนินชีวิตอย่างขาดทิศทาง

การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมจึงต้องเติมเต็มและสอดคล้องกับสังคม เพื่อให้รู้จักและเข้าใจตนเองและแนวทางในการปฏิบัติต่อไปอย่างเหมาะสม ความรู้ทางประวัติศาสตร์ด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมเป็นสิ่งจำเป็น และควรเป็นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมที่มีเป้าหมายที่จะรู้และเข้าใจดีอย่างแท้จริงมากกว่าการรับใช้คนหรือสถาบันใดสถาบันหนึ่ง เพื่อปัจจุบันและแนวทางในอนาคต ไม่ว่าผลนั้นจะนำไปใช้ในการพัฒนา การสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาชน และการแก้ปัญหาสังคม

จากข้อจำกัดในงานศึกษาที่ผ่านมา ทั้งทางด้านเนื้อหาวิธีการและมุมมองในการศึกษา แนวทางที่จะศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม คือ การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแบบชีวิตวัฒนธรรม โดยการศึกษาตามแนวทางนี้

1. ศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมตามสภาพที่วัฒนธรรมดำรงอยู่

การพัฒนาการศึกษาของวัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมเพื่อเข้าใจสถานะการดำรงอยู่ของวัฒนธรรม สังคมและวัฒนธรรมมีความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงในอัตราที่ต่างกันในแต่ละท้องถิ่นและในแต่ละเวลา การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแบบสังคมนิยมซึ่งศึกษาเพียงโครงสร้างและหน้าที่ของระบบในปัจจุบันนั้นยังไม่เพียงพอ เพราะชุมชน

หนึ่งๆมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาในอัตราที่แตกต่างกัน ความเปลี่ยนแปลงนั้นทำให้ชุมชนดำรงอยู่ใน 3 ลักษณะ คือ 1. ชุมชนตกค้าง คือ ชุมชนที่บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไปแต่ยังคงดำรงอยู่ด้วยเหตุผลหลายอย่างด้วยกันและภายในสังคมไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปหมด 2. ชุมชนส่วนน้อยคือชุมชนของชนส่วนน้อยที่พื้นฐานอยู่บนศาสนาของชนส่วนน้อย และ 3. ชุมชนแบบใหม่ คือ ชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่จากการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง มีลักษณะที่มีความเป็นเครือข่ายและมีกิจกรรมร่วมกัน³⁶ การศึกษาจึงต้องศึกษาด้านกำเนิดของสถาบันที่อยู่ลึกในอดีตสังคมนั้น ศึกษาสถานะที่สถาบันนั้นดำรงอยู่ ตลอดจนกระบวนการแห่งวิวัฒนาการของสถาบัน และการเปลี่ยนแปลงจากแบบอย่างหนึ่งนั้น แบบแผนใหม่นั้นมีหน้าที่อย่างไรในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

2. ศึกษาวัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมในภาพรวม

งานศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม ความรู้เรื่องวัฒนธรรมที่ปรากฏส่วนมากเป็นงานศึกษาที่ได้ภาพวัฒนธรรมเป็นส่วนๆ ทั้งนี้เพราะการศึกษาที่มีการแบ่งความรู้ออกเป็นเสี้ยวๆ ด้วยเชื่อว่าการแบ่งความรู้ความจริงออกเป็นเสี้ยวๆจะสามารถจัดการกับความรู้ได้สะดวกและมีประสิทธิภาพ แต่ผลของการแบ่งและจัดการเป็นเสี้ยวๆไปเรื่อยๆทำให้ไม่สามารถสัมผัสถึงความรู้และความจริงได้ การศึกษาที่มีอยู่เป็นการศึกษาที่แบ่งเป็นเสี้ยวเป็นส่วนๆนั้น ทำให้ไม่เห็นวัฒนธรรมที่ชัดเจนเนื่องจากยังขาดการรวมที่มองได้อย่างเป็นระบบ ทั้งในส่วนของตัววัฒนธรรมและในส่วนของหน่วยการศึกษาทั้งในระดับรัฐและท้องถิ่น เช่น การศึกษาภาพรวมในส่วนท้องถิ่นต่างๆ ในเบื้องต้นและภาพรวมที่ได้จากท้องถิ่นทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นหน่วยการศึกษาจะเป็นแบบใด อาจเป็นเขตทางการปกครอง เช่น ประเทศ เมือง จังหวัด อำเภอ หมู่บ้าน หรือเขตทางภูมิศาสตร์ เช่น กลุ่มน้ำ และเขตวัฒนธรรม

แม้ว่าการศึกษาในปัจจุบันต่างมีความศรัทธาต่อการศึกษาแบบสหวิทยาการ แต่ในทางปฏิบัติแล้วยังมิได้ทำอย่างจริงจังมากนัก งานศึกษาที่ปรากฏจึงเป็นการทำงานร่วมกันจากต่างสาขาวิชาต่างคนต่างทำ งานศึกษามีจำนวนน้อยที่มีเป็นการศึกษาข้ามสาขาวิชากัน คือจากที่ศึกษามาทางหนึ่งและสนใจหาคำตอบด้วยวิธีการหรือข้อมูลของอีกสาขาหนึ่ง หรือเป็นการที่มาทำงานร่วมกัน

³⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์. “วัฒนธรรมเมือง” เอกสารสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง วัฒนธรรมเมือง : ชุมชนเมืองและการแลกเปลี่ยนในกรุงเทพฯและปริมณฑล (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537)

ในหัวข้อของตนหรือท้องถิ่นของตน สหวิทยาการควรเป็นกระบวนการของการเรียนรู้ที่นับทางบท
ตั้งแต่เริ่มต้นการศึกษา คือ การตั้งคำถาม การแสวงหาข้อมูล และการวิเคราะห์

งานศึกษาประเภทบทความการศึกษาได้กล่าวถึงประเด็นนี้หลายครั้งแต่ยังไม่มีการศึกษาอย่างจริงจังเพราะเป็นเรื่องที่ค่อนข้างยาก อย่างไรก็ตามงานศึกษาที่ผ่านมาจำนวนมากเป็นงานศึกษาเรื่องเหล่านี้ไว้แก้มแล้ว หากนำมาจัดระบบศึกษามาในส่วนที่ขาดหายไปเพื่อเติมเต็มให้เป็นภาพรวมให้ชัดเจน

3. ศึกษาความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณี

พิธีกรรม

วัฒนธรรมเป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างกันกับคนและคนกับธรรมชาติสภาพแวดล้อมในชุมชนหนึ่งๆ ในเขตภูมิศาสตร์เดียวกัน คนมีความสัมพันธ์กันโดยตรง ทางด้านพฤติกรรมมีส่วนร่วมกิจกรรมร่วมกัน ทางด้านอุดมการณ์ก็มีความสัมพันธ์กันเล็กน้อยในระดับหนึ่ง แต่ละชุมชนจึงมีวัฒนธรรมที่แตกต่างกันแต่ก็มีการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างชุมชน การศึกษาทำความเข้าใจศึกษาวัฒนธรรมมักทำแยกจากกันออกเป็นส่วนๆ ไม่ได้มองเป็นระบบ จึงละเลยมิติความสัมพันธ์ระหว่างกันกับคนและคนกับสภาพแวดล้อม การเข้าใจวัฒนธรรมจึงต้องสามเือนอธิบายความสัมพันธ์ในสังคมหรือชุมชนว่าอยู่ในโครงสร้างอย่างไร และต้องศึกษาไปจนกระทั่งเห็นความสัมพันธ์ทางโครงสร้างของชุมชนหรือสังคม

การศึกษาจึงต้องตระหนักถึงความหลากหลายและการผสมผสานทางวัฒนธรรม พิจารณาความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันและการกำหนดซึ่งกันและกันของวัฒนธรรมด้านต่างๆ คือ ระบบคิด ความรู้ ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี ศีลธรรม กฎหมาย พิธีกรรม ศิลปะ วรรณกรรม เพราะความสำคัญของแต่ละส่วนโดยเฉพาะอาจมีน้อยกว่าความสัมพันธ์ที่แต่ละส่วนมีอยู่ต่อกัน จึงควรศึกษาระบบวัฒนธรรมมากกว่าวัฒนธรรมแต่ละด้าน ที่ระบบคุณค่าหรืออุดมการณ์เบื้องหลังปรากฏการณ์วัฒนธรรมด้านต่างๆ ระบบเศรษฐกิจ สังคม การผลิตและโครงสร้างทางชนชั้น ซึ่งต่างมีส่วนกำหนดและถูกกำหนดซึ่งกันและกัน

4. ศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม

เชิงเปรียบเทียบ

เรื่องที่เหมาะสมกับการศึกษาไม่มากนัก ในแต่ละกรณีห้องศึกษาในแง่ภูมิที่กว้างและครอบคลุมหลายปัจจัย คือ ศึกษาเปรียบเทียบความเหมือนกันของสังคมและวัฒนธรรมย้อนกลับ

ขึ้นไปในอดีต ทำให้สามารถศึกษาย้อนการเปลี่ยนแปลงกลับไปค้นหาสาเหตุก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่ได้ด้วย คือ สร้างภาพวัฒนธรรมโบราณขึ้นมาใหม่ การศึกษาในลักษณะนี้ต้องให้ภาควิชาหลายสาขาวิชาการสังคมศาสตร์ คือ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ มานุษยวิทยาและสังคมวิทยา มนุษยศาสตร์ คือ ประวัติศาสตร์ ปรัชญา ศาสนา ศิลปะและวรรณคดี นิรุกติศาสตร์ เป็นต้น เช่น การศึกษาเรื่องคนไทนอกประเทศ

5. การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณี

พิธีกรรมจากวัฒนธรรมเมืองและท้องถิ่น

ในกระแสของการให้ความสำคัญวัฒนธรรมท้องถิ่น อาจทำให้หลงลืมวัฒนธรรมอีกส่วนก็รัฐ เมืองซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมทั้งระบบที่เปลี่ยนแปลงด้วยเช่นกัน การศึกษาเพื่อเพิ่มเติมในส่วนที่ขาดหายไป จึงเป็นเรื่องที่ควรทำการศึกษาอย่างยิ่งเพื่อการเข้าใจอดีตของวัฒนธรรมอย่างจริงจัง ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในทุกๆด้านเท่านั้นจึงจะเป็นหนทางของการเข้าใจปัจจุบันและอนาคต